

TAT TVAM ASI

„Gondold meg, mióta tétovázol már, hányszor kaptál az istenektől haladékat s nem használtad ki azt! . Egyszer már rá kell eszmélned hogy micsoda világrend része, milyen világot kormányzó elvnek folyománya vagy s hogy kimért az idő, amit ha kedélyed derítésére fel nem használsz, elszalad, soha vissza nem tér – és te távozol.“ (Marcus Aurelius Antoninus római császár Elmélkedései, Huszti József fordítása.)

Az egyik legnagyobb jelentőségű tény, hogy mi éppen most vagyunk a világon, hogy éppen most élünk és gondolkozunk. Ez az „éppen most“ jelenti a létnek, az életnek és gondolkozásnak e pillanatban teljességét, jelenti véges lényünk életének és gondolkozásának teljességét az életteleniségnek végtelenségében, amely komor végtelenséget gondolkozásunk halvány fényvel világít csak meg:

Minden gondolkozó lény joggal újjonghat azon, hogy ime éppen most él, most a jelen pillanatban, abban a pillanatban, ami az idő kétágú végtelenségében egyesegyedül valóság, mert, mint jól tudjuk, a végtelen múlt már nem létezik, – a szintén végtelen jövő pedig még nem létezik. De minden gondolkozó lény tudja azt is, – ha talán nem is a fogalmi tudás világosságával, – hogy az ő világa semmiesetre sem csak a jelen pillanat világa, hanem egész valója beletartozik abba a valóságba, amely, úgy látszik, minden irányban végtelen, határtalan és örökkévaló. Úgy hogy tehát voltaképpen az egyén újjongása azt is jelenthetné, hogy ime a mindenség én bennem, a végtelen térnek ezen a pontján s a végtelen időnek ebben a pillanatában fejlett életté – s a lét én bennem, a lét mélységeiből felmerülő s mihamar ismét alámerülő, az arasznyi emberi élet korlátai közé szorított, tünékeny lényemben ébredt önmagára, amely önmagára ébredés derűs világosságot vet az egész egyébként komor életre is.

Sokszor elmondották, elismételték azt a látszólag semmitmondó szellemességet, hogy reám nézve, reánk valamennyiünkre nézve a világhistóriának legfontosabb dátuma éppen születésünknek napja. – Hát bizony ez a mondás, bármennyire annak lássék is, egyáltalában nem semmitmondó szellemesség. Ez a mondás egyszerűen, mindenkinek érthető nyelven fejezi ki azt az alig felmérhető rendkívül nagyjelentőséget, amit a gondolkozó lénynek, – talán éppen a világot, a világokat hordozó alannak, – a világon való megjelenése valójában jelent. Bizonyára fontos igazságot fejez ki D’A l e m b e r t is akkor, amikor azt mondja, hogy a legnagyobb csoda az, hogy valami egyáltalában létezik. Bizonyára nagy csoda a valaminek kiemelkedése a semmiből. Hogy ne volna csoda, rendkívüli nagy csoda a valami-szigetnek kiemelkedése a semmi-oceánjából? De még ennél is nagyobb, összehasonlíthatatlanul nagyobb csoda az, hogy éppen én létezem és hogy én élőlény vagyok és hogy én gondolkozó lény vagyok. Ha a lét magában csoda, úgy az élet mindenesetre hatványozott csoda, a szellemi lét pedig még ennél is magasabbrendű csodát jelent.

Én magam pedig igenis létezem, vagyok, élek és gondolkozom – s magamról mint többé-kevésbé önálló valóságról van tudatom, amely valóság, mint alany, nemcsak szembe helyezkedik minden dologgal, de el is határolja, el is különíti magát a világ minden többi dolgaitól és mint *egyén* jelentkezik, aki, mint ilyen is, szembehelyezkedik az egész mindenséggel. Az egyéniségnek biztos tudata és erős önérzete már-már mintha teljesen függetlenítené is az egyént a mindenségtől: az egyén ebben az eszméleti állapotban már-már mintha meg is feledkeznék arról, hogy ő is a legbensőségesebben; a szerves összefüggésnél és a szerves együvértartozásnál is bensőségesebben *hozzátartozik a mindenséghez, amellyel metafizikai értelemben talán egy is.*

A szellemi lét olyan csodát jelent, ami mindenesetre egyszersmind a világosságnak e világon való megjelenését is jelenti. A gondolkozó énnak, az alannak, a szellemnek e világban való megjelenése jelenti mindenesetre a minden irányú sötétségnek elűzését, annak a félelmetes sötétségnek elűzését, amely sötétség még magát a napot is – és e világ minden más fényforrását is – áthatolhatatlan sötétségbe burkolja.

Ne áltassuk magunkat: a legnagyobb világosság és fényesség mi bennünk van s minden más világosságot csak önmagunkon keresztül vehetünk észre és ismerhetünk meg. A legmélyebb emberismeretet önmagunkból meríthetjük, de a legmélyebb világismeretet, sőt Istennek megismerését is önmagunkból meríthetjük.

Ezt az intuitív igazságot az egyszerű keresetlen szavak erejével fejezi ki P l o t i n o s mélyértelmű mondása, amely mélyértelmű igazság, köztudomás szerint, G o e t h e költészetében is congenialis visszhangra talált: „Mert sohasem látta volna meg a napot, ha nem lenne napszerű a szemünk és a lélek sohasem látta volna meg a szépséget, hogyha maga nem lett volna szép. Válgék tehát elsősorban istenszerűvé és széppé mindaz, aki a jót és a szépet szándékszik szemlélni“.¹

*

¹ Plotinos *A szépről és a jóról*. Techert Margit fordítása.

A most nagy vonásokban odavetett közismert gondolatok is érthetővé teszik azt az egyébként oly sokszor elismert igazságot, hogy valójában minden oldalról csodák környékeznek, hogy valóban csodavilágban élünk – és hogy ezeknek a csodáknak közepette mi magunk vagyunk a legnagyobb csoda, – különösen mi magunknak mi magunk vagyunk a legnagyobb csoda. Lehet-e annál nagyobb és magasabbrendű csoda, hogy a csodák tudatossá válnak bennünk, hogy a lét minden formájában és minden vonatkozásában mint rejtély és pedig megoldást követelő rejtély mered reánk?!

Bárha az agnoszticizmus veszélye fenyeget is bennünket, úgy gondoljuk, minden fenntartás nélkül alá kell írunk Spencer Herbert lehangolóan hangzó sorait:

„A megmagyarázhatónak a megmagyarázása csak annál világosabbá teszi a maradéknak a megmagyarázhatatlanságát. A tudomány embere úgy a belső, mint a külső világban folytonos változások közepette látja magát, amelyeknek sem kezdetét, sem végét nem tudja felfedezni - - - - - Ily módon arra a meggyőződésre jut, hogy úgy az objektív, mint a szubjektív dolgok anyagukra és eredetükre nézve egyaránt kikutathatatlanok. Vizsgálatai végül minden irányban megoldhatatlan talánnyal állítják szembe; és mind világosabban és világosabban megismeri, hogy ez a rejtély megoldhatatlan. Megismeri egy időben az emberi értelem nagyságát és kicsinységét, képességét, hogy mindent megvizsgáljon, ami tapasztalatai körébe kerül és képtelenségét annak a megvizsgálására, ami tapasztalásain túl fekszik. Sokkal jobban *tudja*, mint bárki más, hogy semmit sem lehet végső lényegében megismerni“.²

Közönségesen úgy gondoljuk, hogy a csodának valami rendkívülinek kell lennie, olyasvalaminek, amihez hasonló eddig még nem merült fel tudatunkban s amivel az emberi értelem nem tudja, hogy mit kezdjen. Úgy gondolhatók, hogy amit megszoktunk, ami közönségesé vált, az igazán nem alkalmas arra, hogy csodának tekintessék. Ez azonban nem igaz. Minden bármely közönséges és megszokott dolog is csodává válik, mihelyt reá süt a végtelenség és az örökkévalóság napja, mihelyt be akarjuk azt illeszteni a mindeneket magában foglaló s végtelennek és örökkévalónak látszó mindenség rendszerébe. Ez esetben, ilyen szemlélési mód mellett, csoda lesz a legjelentéktelenebb fűszál is, vagy akár az útszélen csillogó legközönségesebb kavics is – és csoda lesz nemcsak a legjelentéktelenebb ember, hanem ennek az egészen jelentéktelen embernek legjelentéktelenebb, talán erkölcsileg: éppen hitvány cselekedete, mondjuk: megszokott, közönséges hazudozása is. Mert így nézve mindeneket, azt kell mondanunk: az egész világnak és multjának olyannak kellett lennie, mint amilyen éppen volt, hogy az a jelentéktelen kavics vagy fűszál és az az egészen jelentéktelen ember létesülhessen s az egész világnak s az egész emberiség történetének éppen olyannak kellett lennie, mint amilyen éppen volt, hogy jelentéktelen emberünk hazudozása lehetségessé, valóvá és szükségessé válhassék.

*

Amit mostan papírra vettem, minden gondolkozó embernek könnyen megérthető igazság. Mégis, ha kissé szemügyre vesszük az embereket, azt látjuk, azt kell látnunk, hogy az emberek úgy élnek, olyannak látszanak, mintha a létben és saját létükben is semmi, éppen semmi csodálatost, avagy titokzatost nem látnának, mintha a csodálatosnak és titokzatosnak meglátására idejük sem volna. A felületes szemlélő mindenesetre azt látja, hogy az emberek biztos határozottsággal vetik meg lábukat a létben, mintha a legpontosabban tudnák, hogy hol vannak, hova tartanak s mit kell tenniök. Az emberek általában szilárdan megvetik lábukat a létben, ahol jobbra egyéni célokat hajhásznak, mintha életüket s cselekedeteiket állandóan az a meggyőződés vezetné, hogy az egész világon az ő egyéni életük a legfontosabb s mintha a világ és az élet céljáról biztos ismerettel rendelkeznének, amely ismeret természetesen nekik s egyéni érdekeiknek ad igazat. Az egyéniség mindenek felett való jelentősége és az önzés mindenhatósága. – ha esetleg tisztultabb formában is, amit talán éppen szociális önzésnek is lehetne nevezni, – jut kifejezésre a legtöbb ember tudatos életében gondolkodásában és cselekvésében. S igen gyakran előfordul az is, hogy ha erős vezető egyéniségek arra vállalkoznak, hogy másoknak is, esetleg mindeneknek, megjelöljék a helyes utat, amelyen haladniok kell, ez az út megint az önzés és az egyéniség útja lesz még akkor is, ha altruisztikus mezben jelentkezik. Bizonyos, hogy igen-igen sokat, majdnem lehetetlent kívánnak az embertől azok, akik azt kívánják, hogy az emberek az emberi életben ne az egyéniséget tartsák a legnagyobb jelentőségű legfőbb reálitásnak.

A praktikus emberek szemében a világ maga s benne az ember élete is napról-napra mindinkább megszokottá, már-már azt mondhatni: közönségesé válik.

A világ létében s az ember életében, már mintha semmi csodálatos sem volna, annyira magától értődővé és közönségesé vált ezeknek a praktikus embereknek szemében a világ és az élet. Különben is az ilyen praktikus gondolkodás nem sokat törődik azzal, ami van, hanem inkább azon iparkodik, hogy a jövőt formálja meg a maga tervei szerint. Íme, mondom, az embert már nem is az érdekli, ami van, hanem az, ami lesz. – Bizonyos egészen emelkedett szempontból helyes is ez a szempont és ez az álláspont.

Mert a világ dolgai nem nyugszanak a mozdulatlan létben, hanem, hogy úgy mondjuk: állandó levésben vannak. A lét fogalmát magát hiába hiposztazáljuk, ez által a világ dolgait nem rögzítjük meg. A világ nincs készen, nincs befejezve, hanem állandó változásban, készülőfélben van; erről a folyamatról talán joggal megállapíthatjuk a fejlődést vagy a hanyatlást, de mindenesetre meg kell állapítanunk, ha csak nyitott szemmel

² Spencer Herbert: *Alapvető Elvek*, Jónás János fordítása.

nézzük a dolgokat: a változást. S ha ez igaz a külvilág dolgaira vonatkozóan, mennyivel inkább kézzelfoghatóan igaz az én belső világomban s általában az ember világában, ahol sehol sem láthatni a nyugvást és a megállást, ahol állandó mozgás, változás, van, ahol a mozdulatlanság nyilvánvaló lehetetlenséget jelent:

Bizonyos egészen magas és magasztos szempontból és emelkedett álláspontból feltétlenül helyes az, ha az ember érdeklődésével, törekvésével és akarásával a jelenből kialakuló jövő felé és a gyakorlati tevékenység felé fordul, – nemcsak azért, mert az egész világegyetem állandó változásban, talán éppen fejlődésben van, hanem különösen azért is, mert az ember legfőbb tevékenységének, az alkotásnak ez, – nem a *meglevő*, hanem a *megvalósítandó* – az igazi terrénuma. Ezt a gondolatot a maga magasztosságában erőteljesen s páratlan szépséggel fejezi ki Böhm Károly: „Az ember világa nemcsak abból áll, amit a *Más* (a tárgy) tesz benne, – hanem abból is, amit *Ő maga*, a saját erejével, *alkot* benne. Világunknak ez *határozottan nagyobb fontosságú része*, – közelebb érdekel mindenestire, mint az, ami már megvan; mert itt magunk résztveszünk az örök élet munkájában, s beleszójjuk nagy szövetébe a mi szerény, de a világ fennállásához nélkülözhetetlen fonalainkat. Amott vadul és nyersen taszítáznak, – emitt önerőnket érvényesítjük azzal, hogy visszataszítunk s leigázzuk a physis nyers erejét. Az alkotások végtelen sorozata épp úgy nyúlik a jövőbe, mint ahogy a valónak változásai a végtelen mult homályába vesznek“.³

*

Mondanom sem kell, hogy az úgynevezett gyakorlati ember igen-igen távol van ettől a magasztos magasságtól.

Az úgynevezett gyakorlati ember olyannak tűnik fel, mint aki az összes csak kérdezhető problémákat, azokat a valóban nyugtot nem hagyó, valójában aggasztó problémákat, megfejtette volna – és pedig nemcsak kíváncsiságát, hanem kívánságát és várákozását is *kielégítő módon* megfejtette volna – s épp ezért semmiféle tétovázást nem ismerve kemény és szilárd léptekkel halad előre, amint ő véli, a saját maga útján, s nem veszi észre, hogy amint éppen senki sem, hát ő sem járhatja igazán a maga útját, azt az utat, aminek a kezdete is, az egész tartama és a vége is az ő hatalmában volna. Ha kinyitjuk a szemünket, észre kell vennünk azokat az erőket, – akár fizikaiakak, akár pszichikaiaknak, akár történelmieknél tartjuk azokat, – amelyeknek hatását letagadnunk, észre nem vennünk nemcsak lehetetlen, hanem ömagunkkal szemben egyenesen könnyelmű tájékozatlanság lenne – és végül lehetetlen önmagunkat is, akik be vagyunk ékelve minden irányban és minden vonatkozásban a létbe, egyébként és másmilyenek tekintenünk, mint *világerők eredőjének*. Ha meg így tekintjük magunkat, akkor bizony mindaz a csoda, amivel a mindenségben találkozunk, legalább is megismétlődik, – egészen biztosan fokozódik is – mihelyt tekintetünket önmagunkra irányítjuk, mihelyt csak tükörbe nézünk. Az egész lét általában s benne a mi létünk is csodálatosnak, rejtélyszerűnek s félelmetesen titokzatosnak tűnik elénk, ha saját létünket „in tenebris et in umbra mortis“ tekintjük, de csodálatos marad a lét általában és saját létünk akkor is, ha a szellem a lét sötétjét némileg elúzi – és csodálatosnak kell tekintenünk a világot s önmagunkat akkor is, ha éppen mindeneket, magunkat is, állandó működésben levő világerőknek tekintjük.

Ha hibás is az a fölfogás, amely az egész mindenséget, amolyan megkövesedett létnek tekintette; és ha igazság is van abban az ezzel ellentétes felfogásban, amely szerint az egész világ állandó mozgásban és változásban él; ha önmagamba tekintve, önmagamam mind a fizikai, mind pedig a szellemi téren le nem tagadható módon változásban levőnek, valójában a mindenséget s benne önmagamam is örök mozgónak, valódi *perpetuum mobile*-nek tartom; ha ugyanazt mondhatom el az állami, társadalmi és gazdasági életéről is: – az emberi szellemet az egyszer megpillantott csodák továbbra is nyugtalanság – más volna. És mégis nem csodálatos-e az, ami pedig a legtermésze?????gal töltik el. Mert azt látom; hogy körülöttem minden mozgásban van és hogy én magam is akaratommal benyúlok a világ ok-okozat láncolatába s ott olyan változásokat hozok létre, amelyeknek csakis egészen közelfekvő láncszemei esnek látókörömbe s távolabbi következményei egészen kívül esnek ismeretkörömön. Ha ez igaz, akkor önmagamam szemlélve is, önmagammal szemben is úgy kell viselkednem, mintha egészen idegen cselekvéssel állanék szemben s akkor nemcsak mint érző és gondolkodó lény, de mint akaró és cselekvő alany is még fokozottabb mértékben csodálatosnak fogok önmagamnak feltűnni, aki a külvilágban talán olyan változásokat idéz elő, mint a szélvész, amely büszke magányos fákat tép ki, vagy a napsütés, ami mindeneket mosollyal és napsugárral aranyoz be ... Hát nem csodálatos-e az, hogy a világ én bennem valami módon visszatükröződik s hogy bennem érzelmek keletkeznek s hogy akarásommal a külvilágban tudatos és szándékos változásokat okozok? Hát nem csodálatos-e az, hogy én olyan vagyok, amilyen vagyok s hogy az én cselekvésem olyan, amilyen, hogy rajtam keresztül és általam, az én akarásommal és az én cselekvésemmel a világerőknek olyan konfigurációja keletkezik, amely fékevesztett pusztítás és könnyetszáritó mosoly is lehet?

Minden oldalról csodák környékeznek s ezek a csodák olyan nyugtalansággal töltenek el, amely nyugtalanság nem kisebbedik az emberi életben jelentkező különböző narkózisok hatása alatt sem. A nemtörődomség, a megszokottság, a tradíció megszentelte hit, a szerelem, „a becsvágy, a bírvágy, és az uralomra vágyás“, általában lényünk kifejlésére való ősi törekvésünk, egyéniségünk kifejlése, kiélése és

³ Böhm Károly: *Az ember és világa*.

kitombolása, aztán meg az életnek naponként ismétlődő kis és kicsinyes bajai-gondjai, amik földretiporják az embert, – mind olyan dolgok, amiket méltán lehet az élet narkózisának tekinteni, amik ha nem némítják is el a szellem nyugtalan kíváncsiságát, de ideig-meddig más irányba terelhetik a szellem érdeklődését. Az egész nyugtot nem hagyó igazság pedig hogy, hogy minden narkózis ellenére – és a szellem sötétséget-űző káprázatos fényességének ellenére is – egész életünk és ismert létünk valójában „sötétségben és a halál árnyékában“ folyik le.

Joggal egészen különös kérdéseket kérdezhetünk, mindnyájan egészen különös kérdéseket kérdezhetünk – s ezeket a különös kérdéseket tényleg szoktuk is kérdezni. Ilyen különös kérdés az is, hogy miért vagyok én az, aki és ami vagyok? Miért nem vagyok másvalami, mint ami éppen vagyok? Áldhatom a sorsot, hogy ember vagyok, viszont esetleg szemrehányást teszek a sorsnak azért, hogy éppen mostan s a mostani kedvezőtlen viszonyok között élek. Mégis csak csodálatos az, hogy az vagyok, aki éppen vagyok, ha elgondolom, hogy más is lehetnék, mint ami vagyok! – Pedig hát a világon mégis csak a legtermészetesebb dolog, hogy az vagyok, ami és aki vagyok, hiszen – mint éppen minden ezen a világon – én magam is világerők eredője vagyok, s épp ezért más, mint ami vagyok, csak abban az esetben lehetnék, ha a világ, az egész világ is ????????tesebb és legközönségesebb dolog, hogy én az vagyok, ami éppen vagyok?

Mindenki, – aki csak kissé gondolkozik s aki egész élete folyása alatt állandóan és mindig nem tartotta olyan nagyon is magától értődőnek, természetesnek és megszokottnak, közönségesnek a világot s benne önmagát és önmagának életét – mindenki felveti életének valamely pontján azt a kérdést, *miért vagyok az, ami vagyok, miért vagyok az, aki vagyok?* Az én érdemem-e, hogy az vagyok, aki és ami vagyok? Avagy semmi érdemem nincs semmiben sem? És vajjon a vak véletlen az úr mindenkinek felett s így az is a vak véletlen műve, hogy én az vagyok, aki vagyok? Hogy én most ily kedvező, avagy kedvezőtlen körülmények között élek – és hogy átkára avagy áldására vagyok embertársaimnak? Mélységek nyílnak meg alattunk amely mélységekbe alig merünk bele tekinteni, mert attól félünk, hogy elveszítjük egyensúlyunkat és beleszedülünk s beleveszünk a lét örvényeibe.

Ha nem tekintünk bele a mélységekbe, biztosabb léptekkel haladhatunk előre s megszűnik tétovázásunk s nyugalmunk mintha visszatérne. Így cselekszünk tényleg valamennyien, akiknek cselekvését nem rontja meg teljesen az aggodalom, a nyugtalanító csodák meglátása és e csodáknak tudatossá válása.

Amióta csak gondolkoznak az emberek s amióta csak elébük toppant a lét titokzatossága, azóta valaminő formában mindig kísértett annak a lehetőségnek gondolata, hogy mindnyájan valamiképpen mások is lehetnénk avagy másokká is változhatnánk, mint amik vagyunk, mert hiszen valójában mindnyájan egy valóságból valók vagyunk s lényegileg egy valóságból valók maradunk is minden külső különbség ellenére is.

Aki csak egyszer hallotta is, soha sem felejtethi el Pál apostol kérdését, amelyben kérdésünkre felelet is foglaltatik: „Avagy nincsen-e a fazekasnak hatalma a sáron, hogy azon sárból csináljon némely edényt ékességre, némelyet pedig éktelenségre?“

Az, amit minden tisztultabb vallások megkövetelnek: *az Isten előtti egyenlőség* s amit minden tisztultabb jogi felfogás tényleg meg is valósít: *a törvény előtti egyenlőség*: valójában. olyan valami amire reá illik a „bene fundatum“ mejlőlés, mert mindennek végső elemzésben legmélyebb és leigazibb gyökere és alapja éppen az, hogy lényegileg mi emberek egymással azonosak vagyunk. Hogy bennünk valamennyiünkben éppen az a lényeges, ami közös, – ami pedig nem közös bennünk, ami az egymás közötti különbséget teszi, az, lényegtelen bennünk s az csak a külsőt, csak a felületet érinti.

Ilyen megfontolások után megértjük, hogy miért annyira a valóság húsába markoló az a kérdés, hogy én miért vagyok az, aki vagyok – s miért nem vagyok más, mint aki vagyok? Miért vagyok, mondjuk, kedvező viszonyok között s miért nem vagyok én az, aki minden részvétre érdemes szájalmas életet kénytelen végig élni?

Az indus bölcsesség a legmélyebb miszticizmus metafizikai megsejtéséig hatol előre, amikor kiejti a nagy szót, *a mahavakjat*: a tat tva m asi-t, ami azt jelenti: ez te vagy, az alany és a tárgy egy és ugyanaz, a tat tva m asi azt jelenti, hogy minden ezen a világon egy lényegből való, valóban lényegazonos. E bölcseségtől áthatva az ember nemcsak az útfélen elesett és elrongyosodott hitvány koldussal érzi a lényegazonosságot, érzi azt a valónkat velőkgig megremegető, majdnem kísértetiesen hangzó igazságot: ez te vagy – s nemcsak a nyomorult bűnösrel szemben – akit elvetemültsége s az emberi igazságosság a vesztőhelyre juttat – érzi az ember a lényegazonosság rettenetes igazságát, de lényegazonosnak érzi e bölcsesség alapján magát az ember minden élőlényrel, de még a világ minden többi, élettelennek tartott dolgaival is.

Mindez természetesen nem jelenti azt, semmiesetre sem jelenti azt, hogy akár e mellett a felfogás mellett is a lét és élet titokzatossága és rejtélyszerűsége minden tekintetben kielégítő s a rejtélyeket megszüntető megoldást nyerhetne, de az bizonyos, hogy ez a felfogás bizonyos fokú megnyugvást okoz.

Ez a megnyugvás örömjújongássá is fokozódhatik. Ilyen kozmikus, a mindenséggel való azonosság érzéséből fakadó, örömjújongást ír le Tolstoj, amikor az elfogott s nyomorúságos bódéba csukott s onnan kikerült Pierre újjongását mesteri vonásokkal ecseteli

– Ha-ha-ha! – kacagott Pierre. És hangosan így szólt magában: – Nem bocsátott keresztül az a katona. Elfogtak, becsuktak. Fogságban tartanak engem. Kit? Engem? Engem, – az én halhatatlan lelkeket! Ha-ha-ha, Ha-ha-ha! –

kacagott úgy, hogy szinte kicsordultak a könnyei.

Valaki fölkel és odament, hogy megnézzze, mit kacag ott magában ez a furcsa, nagy darab ember. Pierre elhallgatott s fölkel, félrevonult a kíváncsi ember mellől és körülnézett.

A tüzek pattogásától s az emberek tereferéjétől azelőtt oly hangos, hatalmas és befejezetlen tábor elcsöndesedett; lassan elsápadtak és kialudtak az őrtüzek piros zsarátnokai. A teli hold magasan állott a derült égen. Az erdők és mezők, melyek annakelőtte a táboron kívül nem is látszottak, most messzire láthatókká lettek. És még ezeken az erdőkön és mezőkön túl is látszott a derült, az imbolygó és csábítóan hívogató, végtelen messzeség. Pierre fölneézett a ragyogó csillagokkal behintett égre.

– És mindez az enyém, mindez bennem van, mindez én vagyok! – gondolta Pierre. – És ők mindezt elfogták, bedugták egy deszkával elrekesztett bódéba.

Elmosolyodott s visszament a társaihoz aludni⁴

És mégis, bárki bármit mondjon is és bármilyen nagy bűnnek tekintse is a buddhista felfogás az egyéniség érzését és életét, azért mégis igazság, valaminő igazság foglaltatik abban a másik, a most említett felfogással homlokegyenest ellenkező fölfogásban is, amely az ember, de minden dolog lényegét is éppen az individuumban keresi és találja is meg, abban a dologban, abban a lényegben, amely csak egy példányban fordul elő a világon, a mindeneket jelentő mindenségben, a határtalan térben s a kezdet és vég nélkül levő időben.

Ha tekintetünket sokáig szegezzük az egyéniségre s mindarra, ami éppen most és csak most, a mindenkori jelenben van, ami eddig még soha sehol sem volt és nem is lesz soha többé ezen a világon, okvetlenül arra a meggyőződésre, arra az igazságra kell jutnunk, hogy az egyéniség maga is olyan nyelven szól hozzánk, amely elárulja nekünk a világ egyik legnagyobb titkát: azt ugyanis, hogy voltaképpen az egész világ ilyen egymástól különböző egyéniségekből áll. Nem akarjuk tagadni: az az érzésünk, hogy E m e r s o n -nak is igaza van

Mintha az istenség minden lelket határozott, mással nem közölhető, erényekkel, erőkkal, természeti adományokkal küldene erre a világra és amidőn beilleszti a többi élő lény körforgásába, mintha lelkünk köntösére ezt írta: „Át nem ruházható“ vagy „Csak erre az útra érvényes“ - - - ámde az Egyéniség törvénye összeszedi titkos erőit és ennek eredményeképp: Te Te vagy és Én Én vagyok – s így is maradunk. Mert a Természet azt akarta, hogy minden lény maradjon ő maga, de miközben minden egyén azért küzd, hogy egyre nagyra nőjjön és másokat egyre jobban kizárjon, a végtelenségig s a tulajdon lény törvényének igáját tegye rá minden egyéb teremtésre: a Természet erős kézzel védi az egyik lényt a másik ellen. Mindenkit a saját egyénisége véd“.⁵

Mindenesetre igen-igen nagyjelentőségű tény az, hogy mi éppen most vagyunk a világon és hogy éppen most élünk és hogy éppen most gondolkozunk. de még ennél is nagyobb jelentőségű tény az, hogy én az vagyok, aki vagyok s olyan vagyok, amilyen éppen vagyok. Mindez azzal függ össze, hogy a világ az, ami és olyan, amilyen. Ebben a világban, az ilyen világban, annak és olyannak kell lennünk, mint amik és amilyenek vagyunk. Hogy mások legyünk s hogy másmilyenek legyünk, ahhoz arra volna szükség, hogy az egész világ más és másmilyen legyen, mint ami és amilyen valóban.

*

Ha magamat a végtelen időnek jelen pillanatában s a végtelen térnek ezen a pontján tekintem, akkor magamat világerőknek életté fejlett, érzésre, gondolkozásra és akarásra érett eredőjeként kell tekintenem, amely rezultáns szükségképpen éppen olyan, amilyen s másmilyen csak akkor lehetne, ha az egész világ s annak a végtelenbe elvesző multja is másmilyen lenne, illetőleg lett volna. Ez adja meg a tér és idő bizonyos pontján („hic et nunc“) jelentkező egyéniségeknek biztos és szilárd alapját. De ha minden dolgokat függetlenítünk a tértől és az időtől, Schopenhauer-rel szólva: *a principium individuationis*-tól, – függetlenítjük saját létünket is a tértől és az időtől s minden dolgokat és a saját lényünket is behelyezzük ebbe a tértől és időtől függetlenített létbe, – akkor, akkor úgy érezzük, hogy a legmélyebb miszticizmus metafizikai megsejtése – a *tat tvam asi* nemcsak mint igaz gondolat, hanem mint élő valóság toppan elibünk, amit voltaképpen szünet nélkül át is élünk, legintenzívebb módon minden bizonnyal a részvétben, úgy, amint ezt a buddhisták és Schopenhauer tanítják, de átéljük a bergsoni intuicióban is, átéljük mindig és mindenütt, ha rajtunk kívül valakit vagy valamit, akár embert, akár állatot, akár növényt avagy élettelennek tartott dolgot megértünk, avagy ha magának az egész mindenség lényegének megértésére vállalkozunk.

A *tat tvam asi* sokak szemében a lét legmélyebb mélységébe enged bepillantást, abba a legmélyebb mélységbe, amely minden egyéni létet elnyel s minden csodát és minden rejtélyt megfejt.

(Budapest)

Bárány Gerő

⁴ Tolsztoj: *Háború és béke*, Ambrozovics Dezső fordítása.

⁵ Ralph Waldo Emerson: *Az emberiség képviselői*, dr. Wildner Ödön fordítása.

Jules Romains: ÓDA

Ma este nem vagyok
Olyan boldog, mint mások
Habár lelkem ma épen
Tökéletesen tiszta.

Amíg elálmodoztam
Sok régi bú-bajon,
A lámpám felborult
És két darabra tört.

S most itt ülök, sötétben;
Az asztalon könyöklök:
Oly keserű az éj
S nem ismer engemet.

Sajnállok egy falut
A Mont-Mezenc alatt,
Tizenöt évemet
S egy este boldogságát ...

... Nyugalmas alkonyat volt,
Oly édes-megható,
S mind az egész falu
Oly jó a gyermekszívnek,

Hogy most, ha volna bennem
Erő emlékezésre,
Soká elsírdogálnék
Szívemre tett tenyérrrel.

Miért vannak könnyeink,
Ha még azon se sírunk,
Hogy nincs remény, – magunk
Vagyunk jó bánatunkkal,

S hogy ezt papirra. vessük,
Nincs más eszköz, csak egy
Darabka itatós,
Amely holdfényben úszik?!

(Debrecen)

Fordította: Hankiss János

A PUSZTÁBAN KIÁLTÓ

Kecskemét szabados városa legvégén, ahol Orgovány felé visz az út, állott a kis kocsmá *A szittyá vitézhez*. Alacsony házikó, törött ablakkal, amelyen a szél szokott hegedülni. Az ivóban banyakemence, pár barnára kopott zöld asztal, kecskelábú székek. A falon éktelen olajnyomatban Zách Feliciánt vágják le a király emberei, elrettentő például a maradéknak. Igen megkopott már ez a régi ábrázolat, vele szemben gáláns pásztorok és pásztornők rózsaszínszalagos bárányokat legeltetnek egy szökőkutas és kastélyos parkban. Az egyik asztalnál két pandur beszélget, valami betyárt lesnek, aki egyik tanyába zörgetett be az éjjel, de a gazda puskalövéséi elriasztották. Az áprilisi nap tréfálkozik künn, hol kiderül, hol elborul, egyszer homokot hajt a szél, majd meg tölcsért formál belőle és az égig emeli.

– Járja az idő a bolondját – dörmög az egyik pandúr és nagyot húz a homoki vinkóból. A másik pandur nem szól egy szót sem, csak félszemmel kémleli az utat. Így ülnek órákon át a messzely bor mellett.

– Nagy úr a Ferenc császár – szólalt meg végre hosszú hallgatás után a másik, – de azért a betyár is úr a maga rejtekében!

A szomszéd asztalnál ütött kopott úrféle borongott, denevérszárnyú barna köpenyben, borostás állal, csillogó szemekkel. Hét lépésről meg lehetett ismerni benne a vándorkomédiást. Valami elsárgult rollét nézegetett és ajkai áhitatosan mormolták az igéket. Ő is várt valakit, vagy talán csak a jó szerencsét, amely eddig elkerülte. Lám, már jön is, ha igaz. Egy zömök, komoly tekintetű férfi lépte át a gyaluforgácsos ajtó küszöbét, gyanakodva körülnézett a gerendás ivóban, majd megemelve kalapját, helyet foglalt a magányos ivó mellett. Az egyik pandur tiszteletteljesen üdvözölte, majd a messzely fölött odasúgta társának:

– Ez a nemzeti főfiskális úr, akinek olyan keményen pereg a pennája.

A főfiskális úr egy idő óta gyakrabban betért ide, sok bűjút, baját és ismeretlen keserűségét egy-két pohár borral csillapítani. De ez csak egyre nehezebb és égetőbb lett tőle. A városban már arról kezdett suttogni néhány jótélelem, hogy a főfiskális úr nem tud elszámolni a bitangságban talált marhák kezeléséből befolyt pénzekről, hogy a nemes tanács a legközelebb vizsgálatot is indít ez ügyben, mivel a főfiskális úrnak mindig valami régi histórián jár az esze, amit a város költségén nyomattak és amit a pesti cenzor nem javallott, mert holmi istelenségek volnának benne.

A főfiskálisnak a fülébe jutott már a városi pletyka és a szegény, puritán embert végképpen elkésértette. Nem tudott az alattomos vádaskodókkal leszámolni, mert ők a sötétben ólálkodtak és kezüket mosták, ha szembe került velük. Egyenes, nyílt lelkét lassú tűzön égették a suttogott szavak és érezte, hogy betelt a pohár. Most is óvakodva nézett a vele szemben ülő jövevényre, de hamarosan megcsillan tekintetében a váratlan öröm. Már éppen meg akarta szólítani a szomszédját, de ez sietve megelőzte:

– Nemde literátor Katona Józsefet tisztelhetem az úrban? – kérdezte meghatottságtól fátyolozott baritonján.

– Murányi úr, a fehérvári aktor! – kiáltott föl meglepetten a főfiskális. – Micsoda véletlen ez a találkozás!

– Erdélybe megyek, mert itt nincs maradásom. Ott szabadabb a lég és jobban pártolják a művészetet. Kolozsvár a céloim, hol régi kegyes patrónusaim élnek.

– Kolozsvár – sóhajtotta el magát a főfiskális és megint szívébe nyilallott a régi seb, eszébe jutott a pályázat, amelyről lemaradt. És minden mellőzés, ami azóta érte.

– Olvastam a nagyságod könyvét – szólalt meg kis hallgatás után a vándorszínész. – Jeles elmére és derék lélekre valló mű, bár némi makulák vannak benne. Igen zordon festések ezek, holott *kaviár kell a népnek*, amint azt a híres ánglius megmondotta ennekelőtte néhány századdal Kotzebue és Kisfaludy tudják delectálni a publikumot. A könyvet pedig néhány hazafi megveszi becsületből és egypár elolvassa unalomból. *Habent sua fata ...*

Mint a puskapor, úgy robbantak ezek a szavak a főfiskális lelkébe. Homlokán kidagadtak az erek, arca biborban égett és görcsösen szorongatta kezében a poharat. Mintha már csak ez maradt volna neki az egész mindenségéből. Ugy ült ott csapzott üstökével, villogó tekintetével, mint egy sötét szövetség gyászasztalánál, mint a kínpadon.

– Hazafiság kell nekik, – süvöltötte elbúsultan – hazafiság, amely kong, mint az üres hordó, amely a hiúságukat és a kevélységüket csiklandozza, amely parádés köntösben pompázik és talmi dicsekedésben páválgodik. Éljen a haza, éljen a magyar! – ezt rikoltozzák ész és szív nélkül, úton-útfélen és nem veszik észre és nem veszik szívékre, hogy az idegen lassankint kihúzza alóluk a gyékényt, mialatt együtt árulnak vele! Parlagon hevernek legfőbb javaink és ebek harmincadjára kerülnek legjobb értékeink. Névből élünk csak és uraink idegennek hajbókolnak. Én fülébe akartam kiáltani az alvónak, hogy ébredessen, én föl akartam rázni a magyart, én megpróbáltam a lehetlent s megkísértem a csodát! *De kiáltó szóm a pusztába veszett*, a közöny homokja itta be! Májamat marcangolja a keselyű, egy elveszett élet minden keserűsége. Nem, nem birom tovább! Éri nem mulattatónak jöttem és nem kitarított széptevőnek. Bennem a századok elhantolt zokogása próbálta az eget dörömbözni, de lenyomtak a földre, hogy elnyeljen itt az alföldi homok.

– És ezt mind a tulajdon fajtám cselekedte velem, magyar recenzens, magyar cenzor, magyar spion. Hivatalt adtak, hogy feledjem hivatásomat! Hiú óhajtás! Bánk és Feliciánus látogatják örökké álmatlan éjszakáimat, felverik nyugodalmamat és én, mint ama boldogtalan dánus királyfi, félig tébolyodva hallgatom vádjaikat és nem tudom világgá harsogni és a magam tüzeiben hamvadok. Pedig hazámnak tartottam e tüzet, de nem kell, nem kell nekik!

Szinte a fejét görgette már kínjában, mikor az ablakon keresztül benézett egy meghajszolt tekintetű, rongyos, tépett alak. Egy forradás az arcán és ócska pisztoly a markában. Amint a két pandurt meglátta, mint a gyík futott a közeli nádas felé. A pandurok az udvarra szaladtak, lóra kaptak és azzal lóhalálban a menekülő után vetették magukat.

– Tiborc, szegény Tiborcom! – sóhajtotta rekedten a főfiskális és Zách Feliciánt nézte a falon. Alkonyodott.

Künn egy lövés hangzott és egy halálkiáltás.

(Szeged)

Juhász Gyula

FUIMUS (JUHÁSZ GYULÁNAK)

A dal, amit daloltak századévek,
Ajkadról új, bő forrásában árad
És vágyak, álmok, kétségek, remények
Ríkatják méla Juhász-furulyádat,

A dalban, mit daloltak századévek,
Felzeng valami ősi magyar bánat,
Benne izennek a csillagos égnek
Az alkonyodó tiszaparti tájak.

A dal, mit sírva-vigadón daloltak,
Akik e tájon évekig halódtak:
Győzelmes ige **ma** az ajkadon.

Az Istenkardja kezünkől kiolvadt
De tesz még győzelme a magyar **tollnak**,
Ha mindent beföld is a sírhalom.

(Szentés)

Palasovszky Béla

AZ OLASZ EGYETEMEK REFORMJA

A fascizmus reformjai közül az egyik legátfogóbb és legmélyebb a Gentile nevéhez fűződő iskolareform. Mussolini maga állapította meg, hogy „az összes megszavazott reformok közül a Gentile nevéhez kapcsolódó valóban forradalmi, mert olyan helyzetet formált át, mely 1859. óta tartott”. Kétségtelen, hogy az 1859-iki C a s a t i -féle törvény óta a fascizmusig lényeges változás az olasz iskolai életben nem történt, legfeljebb toldások. A fascista tanügyi reform azonban az iskolai élet minden területén mélyen szántó nyomokat hagyott. A legnagyobb változások mégis az egyetemeket érték: e területen az olasz hivatalos felfogás szerint nem 1859-re, hanem sokszor a középkorra visszamenő, régen elavult intézkedéseket kellett az útból eltakarítani és újakkal pótolni.

Még a reform előtti állapotokról szól röviden, kissé elnagyoltan egy gyűjteményes munkában¹ Vittorio M a c c h i o r i o nápolyi professzor. Külföldieknek ír, tehát érthetőleg tompítja színeit. hangja mégis majdnem a szégyenkezésé. Mint jó olasz, nem szívesen beszél az olasz egyetemi állapotokról, amiket a sajátos történeti fejlődéssel próbál mentegen. Sok a kicsi, rosszul felszerelt egyetem, viszont a könyvtárak, laboratóriumok stb. fölötté hiányosak. Az egyetemek nem alkotnak szellemi központot, befolyásuk a nemzeti életre minimális. Az ifjúság, ez az atomjaira széteső tömeg, mely még az u. n. diákéletet sem éli, a legtöbb esetben nem a tudományért, hanem a kenyeret ígérő diplomáért megy az egyetemre. Az olasz egyetem általában a legjobb esetben közlő és nem kutató intézmény. Számára a tudomány *készen van* és nem *készülőben*. E sötét színek még sötétülnek, ha a tárgyra vonatkozó olasz nyelvű, különben igen terjedelmes irodalmat nézzük. Antonino Anile² pl. megállapítja, hogy míg a középkorban az olasz egyetemek fényt árasztottak Európa többi országaiba is, addig az egyesült Olaszország egyetemei zárt, levegőtlen testületek, melyekben „a hivatalos veretű tudomány kristályosodik merev és bizar formákba”. A legfőbb baj, hogy az egyetemek teljesen begubóztak s a lüktető élettel elvesztették a kapcsolatot. Más oldalról világítja meg a helyzetet Ugo Frasherelli cikke: *Per l'istruzione superiore*.³ Frasherelli szerint az olasz egyetemi sűrű diploma-gyár

¹ *Die Universitätsideale der Kulturvölker*. Hg. v. Conrad Hoffmann und Reinhold Schairer, Leipzig, Quelle u. Meyer, 1925. A német egyetemekről ugyanitt C. H. Becker (*Vom Wesen der deutschen Universität*) írt, a magyar egyetemekről pedig (*Die ungarische Universität*) a feledhetetlen Gragger Róbert.

² *Lo Stato e la Scuola*, Valecchi, Firenze 1924. V. ö. „La crisi delle nostre Università” c. fejezetet 29 s. köv. lk.

³ Megjelent a köv. gyűjteményes munkában: *La riforma Gentile e la nuova amma della scuola* a cura dell' on, Dario Lupi, Sottosegretario di Stato per a Pubblica Istruzione. Mondadori Milano-Roma, 1924. 107 s. köv. lk.

(una grigia fucina di diplomati). „Az egyetemre az ifjak általában nem azért mentek, hogy részt kérjenek a tudás közösségének isteni örömeiből, hogy a lelket a tudomány, az igazság és szépség fényével megvilágosítsák, hanem hogy a tanároktól kicsikarják azt az aláírást, mely leckéik illuzórius látogatását bizonyította, vagy hogy lerakják azt a sokféle különleges vizsgálatot, mindmegannyi kisebb-nagyobb akadályverseny – melyekben a diákok túlnyomó része számára az egész tanulási tevékenység konkretizálódott“. Vannak még szomorúbb megállapítások is. Giorgio Pasquali és Piero Calamandrei kitűnő könyve, *L'università di domani*, közvetlenül a reform előtt a *holnap* egyetemét keresi s a reform szükségességét, melynek elsősorban belső, didaktikai átalakulásnak kellene lennie, a *tegnap* egyetemének vázolásával okolja meg. E munkában elsősorban főleg a délolasz egyetemi ifjúság fegyelmetlenségére vonatkozólag számunkra elképzelhetetlen adatokat találunk (v. ö. pl. 214. s. köv. lk.). De a tanárok munkafegyelme sem lehetett kifogástalan. Képzelnék el, milyen előzményei lehettek annak a miniszteri rendeletnek, mely a tanárokat arra kötelezte, hogy tanévenként bizonyos meghatározott számú, *valóban megtartott leckéről* számoljanak be! S előfordult nem egyszer az az eset is, hogy a professzor önkényesen felemelte a „valóban“ megtartott órák számát persze csak a türelmes papiroson! (L. A. Nile, i. m. 32. l.)

A helyzet tehát minden vonatkozásban megérett a reformra. Az alapgondolatot, mely az egyetemek ujjáalakítását irányította, maga Gentile⁴ fejtette ki a legvilágosabban: az egyetem falain belül olyan változtatásokat kell eszközölni, hogy az új tanulmányi rend megfeleljen a modern tudománynak, melyet az egyetem hivatásszerűen szolgál. Az egyetem nem lehet csak a már kész „igazságok“ továbbítója: legyen új igazságok kutatója is. Általánosságban talán azt lehetne mondani, hogy tudományos szempontból Gentile az olasz egyetemet a német egyetemi típus felé próbálta terelni. Többször kifejtett, szinte útszéli igazság, hogy az egyetem fogalma népek és korok szerint változik s hogy az egyetem berendezése az egyes kulturperiodusokban a népek és korok egységes életérzésének függvénye. A német opus mai formájában a XIX. sz.-ban alakult ki. Jelszava a tiszta tudomány, az érdektelen kutatás szolgálata. Szemben az olasz állapotokkal a német egyetem rendkívüli nagy szerepet játszott és játszik a nemzet életében is. Súlyát éppen annak köszöni, hogy szabadon, minden melléktekintettől függetlenül, a tiszta megismerést szolgálja. Gentile és munkatársai, kik különben a német tudományt és egyetemeket kitűnően ismerték, tulajdonképpen ezt az egyetemeszményt próbálták megfelelő változtatásokkal olasz talajba átültetni, midőn arra vállalkoztak, hogy a széteső, az egyéni bélyeget és eszményi lendületet nélkülöző „diplomagyarak“ helyett a tiszta tudomány, az önzetlen igazságkeresés fellegetéit építik ki. Evvel egyáltalán nem akarom azt mondani, mintha az olaszok a német berendezkedéseket utánózták volna a részletekben is. Mint látni fogjuk, ilyesmire szó sem lehet. Csak az eszményi célkitűzés akar valami olyan viszonyt realizálni egyetem, tudomány és nemzeti élet között, mint amilyenre a németek adtak kitűnő példát, egyébként az eszközök, a részletintézkedések számolnak az előző történeti fejlődéssel, a speciális olasz viszonyokkal. A következőkben minden részletre természetesen nem kívánok kiterjeszkedni, csak néhány kiemelkedőbb mozzanatot szeretnék ismertetni.

*

Az első nagy probléma volt: hány egyetem legyen? A helyzetkép, amit a reform előtti állapotról Codignola ad (*Mussolini e il suo fascismo* 284. l.) rámutat a legsúlyosabb bajokra. „Sok egytipusú főiskolánk volt, pl. sok bölcsészeti és jogi fakultásunk, melyek tudományos eszközök, növendékek s valljuk be, valóban rátermett tanárok hiányában szomorúan tengették életüket; ezzel szemben hiányoztak a nagy kulturcentrumok, melyekből fény sugározhatott volna az egész országra s nem voltak jól organizált szakfőiskoláink sem“. Legegyszerűbb lett volna egy tollvonással az életből kiiktatni a néptelen, tengődő kis csonka-egyetemeket, de a gyakorlati kivitelnél erre a helyi viszonyok és a történeti előzmények mérlegelése után Gentile sem tudta magát elszánni. Hogyan lehetett volna megfosztani egyetemétől pl. Sienát, vagy Ferrarát, mikor ezeknek a városoknak a fogalmával már évszázadok óta összeforrta az egyetem intézménye? Hogyan lehetett volna eltörölni Firenze, vagy Milano egyetemeit, mikor az előbbi, az olasz renaissance szent városa, ma is az olasz irodalmi és művészeti életnek egyik legpezsgőbb életű középpontja, a másik pedig, a rohamosan fejlődő világváros, a legnagyobb áldozatokra is kész volt, csak hogy egyetemét megtarthassa. Ezért a reform alkotói kimondták, hogy az élet csíráját sehol elfojtani nem fogják. Az eddigi egyetemek megmaradhatnak, azonban az állami támogatás szempontjából mégis különbség lesz a jövőben egyetem és egyetem között.

Az állam a jövőben tíz teljes egyetemet (jogi, orvosi, bölcsészeti és természettudományi fakultással és gyógyszerésztanfolyammal) fog fenntartani. Ezeknek költségeit az állam fedezi. A tíz első kategóriába (tipo A.) sorozott egyetem székhelye lesz Bologna, Cagliari (Sardegna), Genova, Napoli, Palermo, Padova, Pavia, Pisa, Róma, Torino. A fenti egyetemekhez járul még hat „műegyetem“ (scuole di applicazione): Bologna, Napoli, Padova, Palermo, Pisa, Róma. Lesz még ezeken kívül a „nélkülözhetetlen“ főiskolák között egy építészeti főiskola (scuola di architettura) Rómában és három tanárképző-főiskola (istituti superiori di Magistero) Firenzében, Messinában és Rómában.

A többi egyetemet az állam nem törli el, de nem is tartja fenn, legfeljebb támogatja. Az állami

⁴ *Discorso inaugurale dell' anno scolastico 1920–21 nella Univesità di Roma*. Idézi E. Codignola, *La riforma scolastica* c. cikkében. (C. Gutkind, *Mussolini e il suo fascismo*. Merlin – Le Monnier, Heidelberg–Roma, 283 l.)

támogatásban részesülő egyetemek alkotják a második csoportot (tipo B.). Ezeknél a fenntartási költségek egy részét az érdekelt városok, testületek stb. viselik. Ilyenek: Firenze, Catania, Macerata, Messina, Milano, Modena, Parma, Sassari és Siena. Ezekhez csatlakozik Bari új egyeteme, továbbá a perugiai egyetem, melyet nemrégiben osztottak be ebbe a második kategóriába a harmadikból. Lesznek hasonló helyzetű szakfőiskolák is, mint pl. a milanoi és torinoi mérnök-képző (scuola d'ingegneria), továbbá a genovai és bari hajóosztály-képző (scuola superiore navale).

A harmadik csoportot (tipo C.) olyan egyetemek alkotják, melyek bizonyos feltételek mellett megkapják a nyilvánossági jogot, de államsegélyben nem részesülnek. Ilyenek: Camerino, Ferrara és Urbino, miután a perugiai egyetem időközben átkerült az előző csoportba. Ide sorolható még az új felekezeti egyetem, a milanoi *Università dal Sacro Cuore*.

A második fontos intézkedése a reformnak az *egyetemi autonómiára* vonatkozik. Az autonomia az előző állapothoz képest részben erősödött, részben gyengült. Teljes az autonomia a tanulmányi rend kérdésében s meglehetősen befolyása van az egyetemnek a költségvetésre is, amit magyaráz az a körülmény, hogy még az államtól fenntartott egyetemeken is a költségek jelentékeny részét az egyetem bevételeinek kell fedezniök. Evvel az intézkedéssel egyrészt a tanulás jelentékenyen megdrágult, mert az egyetemeknek bevételi forrásokról kellett gondoskodniok, másrészt az egyetemek számára szinte életkérdéssé lett, vajjon lesz-e elegendő számú tanulójuk? A kenyéradó diplomákat ezután általában nem az egyetem osztogatja, mert ezek elnyerésének feltétele a különböző bizottságok előtt letett államvizsgálat. Államvizsgálatra azonban csak olyanok jelentkezhetnek, akik előzőleg az egyetemtől vagy más főiskolától tudományos képesítést szereztek („la laurea o diploma di un istituto superiore di carattere nettamente scientifico“.) Jelek vannak arra, hogy máris egészséges verseny indult meg az egyes egyetemek között: melyik egyetem hallgatói állják meg majd legjobban helyüket az államvizsgálatokon?⁵

Erős csökkentése az autonómiának, hogy a rektort a király nevezi ki három évre. Ugyancsak kinevezés útján nyerik el hivatalukat a dékánok is. A rektor Gentile elgondolása szerint az államhatalom képviselője az egyetemen, aki arra ügyel, hogy a törvények és szabályzatok tiszteletben tartassanak.⁶ A tanároknak általában csak a tanulmányi ügyekre van közvetlen, vagy közvetett befolyásuk. Közvetlenül a kari üléseken (consigli di Facoltà) tárgyalhatnak szigorúan körülhatárolt⁷ tanulmányi ügyeket, közvetve pedig a dékánok útján érvényesíthetik befolyásukat az egyetemi Tanácsban. (Senato accademico).⁸ Míg az egyetemi tanács hatásköre meglehetősen körülnyírbált, addig az „adminisztratív“ tanács (consiglio d'amministrazione) hatalma az egyetem anyagi ügyeiben aránylag igen széleskörűnek mondható.⁹ Az viszont igaz, hogy ebben a tanácsban az egyetem tanári kara csak két választott kiküldöttel vehet részt, míg az összes tagok száma, élükön az elnöklő rektorral, legalább öt, esetleg több. Amennyiben ugyanis a B. típusú intézményeknél az egyetemet segélyező város, egyesület stb. hozzájárulása eléri, vagy meghaladja az állami hozzájárulás 10 %-t, az illető város, testület stb. az adminisztratív tanácsba is küldhet egy tagot.

Meglehetősen bonyolult és ingadozó a tanári karok kiegészülésének fontos kérdése. Gentile úgy tervezte, hogy tanszék-üresedés esetén a kinevezendő tanár jelölésénél a kezdeményezést a fakultásoknak adja át. A kar kijelölte volna a számbavehető három legkiválóbbat s ezek közül a közoktatási Tanácstól kiküldött szakbizottság választotta volna ki a legméltóbbat. Megjegyzem, hogy az olasz Közoktatási Tanács (Consiglio Superiore di Pubbl. Istr.) egészen más valami, mint a mienk: nemcsak tanácsadó szerv, hanem sok tekintetben személyi ügyekben is, igen nagy hatáskörrel bíró nagytekintélyű testület, melynek tagjait maga a király nevezi ki. Időközben azonban Fedele miniszter jórésztben visszatért a reformot megelőző kiegészülési eljáráshoz s ma nagyjában kétféle mód van a gyakorlatban: a meghívás és a pályázat.

A meghívás a nagyobb egyetemeken a leggyakoribb tanszékbetöltési mód. Ha a kar a meghívást egyszer elhatározta, akkor sem a Közoktatási Tanács, sem a miniszter többé az ügybe bele nem szólhat: a meghívás egyuttal végleges döntés, melyet senki felül nem bírálhat. A fakultások e joggal bőven élnek és – ha lehet az elkeseredett kritikáknak hinni – visszaélnek. Ujabbán éppen egyetemi részről hatalmas mozgalom indult meg e kiegészülési módszer ellen. G. N i u t t a kis cikke (*Trasferimenti di professori universitari*, *Cultura fascista* I.

⁵ Érdekes e szempontból a pisai egyetem rektorának beszéde: *Doveri della vita universitaria* (Cultura Fascista, II. 10, 154–155 lk.). „Azon a napon, midőn laureatusaink az államvizsgálatokon jobban megállják a helyüket, mint mások, legyőztük versenytársainkat. Az ifjúság tudni fogja, hogy itt értelmesebb és szeretetteljesebb tanárokat talál, mint másutt s ha jövőjére gondol, többre becsüli majd a csendes vidéki várost a zajgó nagy vároznál. Szükséges azonban, hogy az az úr, ami ma még igen gyakran elválasztja a padokat a katedrától, betömődjék s hogy mi tanárok ne elégedjünk meg a beszélő könyvek szerepével. Ifjainkat gyamolitanunk, tanácsokkal segítenünk, vezetünk kell: így magunkhoz fűzzük őket s majd ők sem hagynak el minket.“ Kissé másként látja a helyzetet Paolo Vinassa, *Per una riforma universitaria* c. cikkében (Cultura Fascista II. 3. 33 l.): „A reform pénzügyi szempontból erős belső ellentmondást tartalmaz. Arisztokratikus jellegű, amennyiben nem a hallgatók számát, hanem azok minőségét kívánja emelni. Viszont az egyetemi költségvetés alapjává a befolyó jövedelmeket teszi, amiből következik, hogy az egyetemeknek növéndékeket *kell* szerezniök. Elméletben a hallgatók jelentkezése a tanítás komolyságától és az államvizsgálati eredményektől függne. A gyakorlatban mindez másként van s fölösleges ismétlés lenne ez alkalommal még egyszer felsorakoztatni ennek a tagadhatatlan és emberileg érthető ténynek okait.“

⁶ V. ö. Giov. Gentile, *Il fascismo al governo della scuola*. Discorsi e interviste. Remo Sandron, 1924. 234 l.

⁷ L. *Regolamento Generale Universitario* (Regio decreto 6. aprile 1924 n. 674.) Art. 10.

⁸ Ennek hatáskörét a *Reg. Gen. Art. 7.* szabályozza.

⁹ L. u. ott Art. 15.

35.) indította meg az eszmecsereit. Niutta kifejti, hogy meghívás esetén csak ritkán érvényesül a tárgyilagos igazság, inkább a személyes rokonszenv és ellenszenv döntenek. A nagyobb egyetemeken a *beati possidentes* szeretnek nyugodtan élni s nem szeretik a „veszélyes“ elemeket, az új csillagokat, kik a régiek fényét esetleg elhomályosíthatják. Niutta sem kívánja eltörölni a meghívást, azonban egy olyan egyetemenközi szakbizottságra óhajtja bízni, melyet a Consiglio Superiore javaslatára a közoktatásügyi miniszter nevezne ki. A rövid cikk erős visszhangot keltett. Gino Arias tapsol Niutta indítványának. (Cultura Fascista II. 1. 5. 1.) „Sürgös lenne – írja – a fakultások önkénye alól kivonni a tanárok meghívását. Kétségtelen, hogy majdnem mindig a jelöltek tudományos és didaktikai érdemeitől teljesen idegen szempontok érvényesülnek. Személyes barátság, vagy ellenségeskedés, politikai elfogultság (legtöbbször határozottan fascista-ellenes színezettel), egy csoportnak, vagy akár egy személynek egyetemi diktatúráját megteremteni, vagy folytatni akaró törekvés a legtöbb esetben az igazi ok, melytől az aspiránsok sikere, vagy sikertelensége függ“. Ugyancsak a *Cultura Fascista* egy további számában (II. 8., 119. 1.) egy „illustre studioso“ megállapítja, hogy a meghívás aktusánál legtöbbször éppen a legilletékesebb szakember, magának az üres tanszéknek a tanára hiányzik a karból, mert az aránylag ritka eset, hogy valamelyik tárgyból párhuzamos tanszék lenne. Tehát már csak szigorúan szakszerű szempontból sem volna fenntartható továbbra is a mai állapot ...

De a jelek szerint nincsenek elragadtatva az érdekeltek a másik kiegészülési formától, a pályázat útján való tanszékbetöltéstől sem. Pályázat esetén nem a fakultás dönt, hanem egy a Consiglio Superiore-től kiküldött bizottság, melynek öt tagja közül azonban kettő mégis az érdekelt fakultáshoz tartozik. Mindenesetre feltűnő, hogy még ezt a két kiküldöttet is sokalják azok, akik a fakultásoktól minden jogot szeretnének elkobozni. Pl. Gino Arias írja (*Dopo la riforma universitaria*, Cultura fascista II. 8. 114. 1.): „A pályázatok, előléptetések (s remélhetőleg a meghívások) elintézésére kiküldött bizottságok összeállítását ki kell vonni az érdekelt karok jelölési hatásköréből. Két kiküldött öt közül (s hozzá ez ezek közül az egyik éppen nem szakértő) valóban sok. Elég, hogy a kettő egy harmadikat találjon s már megvan a többség a helyi jelölt behozására“.

A nagyobb egyetemek vonzóereje olyan nagy, hogy a kisebb egyetemek tanári karai szinte állandóan változnak. Az egyetemi körök tréfás megállapítása szerint a kisebb egyetemeken kétféle tanár van: olyan, aki még nem érte el azt a tudományos színvonalat, hogy egy nagyobb egyetemre átkerülhessen és olyan, aki azt sohasem fogja elérni. Minden esetre egészségtelen tünet: „semmi folytonosság a tanításban – írja Gino Arias (Cultura Fascista II. 8., 113. 1. – állandó pályázás, sok költség, tanszékek, melyek csak papiroson vannak betöltve, hogy utána rögtön megürüljenek, átmeneti, mindig nyugtalan, az intézménynek csak ártó tanárok ...“

Nagyon érdekes a magántanári képesítés módja. Ez teljesen a karokon kívül történik, még pedig Gino Arias szerint közmegelegedésre (... il metodo non suscita critiche). A Consiglio Superiore javaslatára a király három évi időtartamra egy magántanárokat képesítő központi bizottságot (Commissione Centrale) nevez ki, mely évente egyszer, rendszerint május–június hónapokban Rómában összeül s az összes beérkezett habilitációs kérvényeket elbírálja. A végső szót azonban a Consiglio Superiore mondja ki a bizottság munkálata alapján. A már jogerősen habilitált magántanárok csak ezután jelentkeznek a különböző egyetemekenél, ahol működni óhajtanak.

*

Még csak az új szabályzat két pontjára kívánnám a figyelmet felhívni; az egyik a rendkívüli tanárookra vonatkozik, a másik pedig az u. n. utazó professzorokra. „A rendkívüli tanár kinevezése három évi próbaidőre szól s a rendes tanárságot csak három évi tényleges és még nem szakított (effettivo ed ininterrotto) szolgálat után lehet kérni.¹⁰ Ha a próbaidős szolgálat bármely okból két hónapnál hosszabb időre megszakadt, a rendes tanárrá való kinevezés egy polgári évvel elhúzódik. A véglegesítési eljárás avval kezdődik, hogy egyrészt a dékán jelentést szerkeszt a jelölt három évi tudományos és pedagógiai tevékenységéről, másrészt maga a jelölt is előterjeszti a miniszternek mindazon tudományos és pedagógiai tevékenységére vonatkozó adatokat, amiket a maga érdekében állóknak tart. A miniszter erre kiküld egy bizottságot, mely megokolt jelentésben előadja véleményét a véglegesítésre vonatkozólag. Ha a jelentés kedvezőtlen lenne, a miniszter az ügy összes aktáit átküldi a Consiglio Superiore-nek, mely ez esetben csak arról mond véleményt: megtartassék-e további két évi próbaidőre a jelölt rendkívüli tanári minőségben (con la qualifica di non stabile), vagy sem? A meghosszabbított próbaidő végén előlről kezdődik a fenti eljárás. A kérdést újból elbíráló bizottság tagjai azonban nem lehetnek ugyanazok, mint két évvel azelőtt. Ha az új bizottság véleménye is kedvezőtlen, a rendkívüli tanárt a miniszter elbocsátja a szolgálatból. Arra nincsenek adataim, újabban milyen szigorúsággal kezelik ezt a szabályt. A reform előtt már volt hasonló intézkedés, azonban a rendkívüli tanárok három év eltelte után szinte mechanikusan rendes tanárokká lettek,¹¹ nem is szólva arról, hogy az egyetemek nagy száma miatt ezt az előléptetést aránylag fiatal korban elérhették a rendkívüli tanárok.

Nagyon érdekes jelenség, hogy a tanároknak az egyetem szélhelyétől való távollakását rendeletileg kellett szabályozni. Jóformán mindenütt előfordul, hogy az egyetemi tanár az egyetem székhelyétől kisebb-nagyobb

¹⁰ Regolamento Generale Universitario Art. 33–34.

¹¹ Pasquali–Calamadre, i. m. 184 l. „... tutti gli straordinari dopo tre anni di grado, se c'è posto in ruolo, divengono ordinari quasi meccanicamente. Basta che essi abbiano dato prova di operosità scientifica; ma il giudizio di promozione è, naturalmente, molto meno severo che quello di concorso ...“

távolságra lakik, azonban talán sehol sem olyan sűrűn, mint Olaszországban, az „utazó tanárok“ klasszikus hazájában. Olaszországban még az sem ritka eset, hogy középiskolai tanárok, kiket pedig sokkal nagyobb óraszámuk inkább helyhez kötne, tekintélyes távolságra laknak iskolájuktól, az egyetemi tanároknál pedig már nálunk elképzelhetetlen arányokat öltött a távollakás. Nem kívánok most ennek a gyakori s egy-két szóval alig elintézhető jelenségnek speciális okaival bőven foglalkozni, csak megemlítem, hogy a fascista reform, bár, amint láttuk, éppen nem fukarkodik a szigorú rendelkezésekkel, továbbra is megadja a módot az egyetem székhelyétől való távollakásra. A megfelelő paragrafus¹² a következőképpen hangzik: „Azok a tanárok, akik felhatalmazást óhajtának kapni arra, hogy a tanítás helyétől távol lakjanak, kérésüket megokolva a rektor, vagy igazgató elé terjesztik. A rektor, vagy igazgató, miután meghallgatta az illetékes kar dékánjának, vagy az érdekelt intézet igazgatójának véleményét, dönt a kérésről. A felhatalmazást azonban csak abban az esetben lehet megadni, ha a hely, melyről szó van, nincs messze az egyetem, vagy intézet székhelyétől és csak avval a feltétellel, ha a dékán, vagy igazgató saját felelősségére biztosítékot ad, hogy mindez összeegyeztethető a tanári kötelezettségek teljes és szabályszerű betartásával“. Hogy milyen távolságokról lehet itt szó, arra csak egy példát hozok fel. Tudok egy professzorról, aki hetenként megteszi az utat Catania (Sicilia) és Firenze között. Olyan távolság ez, melynek a mai Csonka-Magyarországon egy végtében megtehető leghosszabb út csak egy része lehet!

*

Befejezésül arra a kérdésre lehetne kitérnünk: mennyire sikerült a reform, mennyiben változtak meg az olasz egyetemi állapotok? Igazságtalan lenne bármilyen „forradalmi“ reformtól négy év alatt döntő változásokat várni. A szellemi világban nem változnak meg a dolgok egyik napról a másikra s hosszú időnek kell elmúlnia, míg az intézkedések a papírostól eljutnak a valóságig. Az újabb kritikák figyelembe vételével néhány pontra vonatkozólag azonban máris tehetők megjegyzések. Organikus hiba volt a jelek szerint, hogy a reform alkotói nem tudták elszánni magukat a tengődő kis egyetemek megszüntetésére. Annyit hangoztatták, hogy sok az egyetem, míg a vége az lett, hogy ma az új alapításokkal együtt több az olasz egyetem, mint azelőtt volt. Szép elgondolás az is, hogy az egyetemek egymással versengjenek a köteleességteljesítésben s ha az egyetem kitűnően végzi hivatását, majd a hallgatók tolongani fognak oda. A valóság azonban egyelőre az, hogy a mostani olasz gazdasági és társadalmi viszonyok mellett a hallgatók egészen más szempontok szerint döntenek az egyetemek megválasztásában, mint azt a reform alkotói feltételezték. A hallgatóság száma általában csökkent. Ez nem lenne önmagában véve nagy baj, mert az értelmiségi pályákon a túlprodukción Olaszországban is igen nagy volt. Baj azonban az egyetemekre nézve, mert az egyetemi költségvetés jelentékeny részben a tanulóktól befolyó jövedelmekre van alapozva. Vannak állami egyetemek, melyeken a hallgatók létszámának csökkenése a költségvetés összeállításánál már eddig is komoly nehézségeket okozott. S a helyzet visszas oldala az, hogy a meglehetősen nagyszámú B-típusú egyetem anyagi segélyezésével az állam tulajdonképpen a saját A-típusú egyetemeinek csinál konkurenciát. Hangok emelkedtek, hogy a B-típusú egyetemek államsegélye legyen egyszer s mindenkorra megállapítva, ne legyen emelhető s ha az ilyen egyetem nem tudna megélni, csukja be a kapuit, viszont az A-típusú egyetemek fenntartására szükséges összeg legyen mindenképpen garantálva, tehát ezeknek zavartalan működése legyen függetlenítve a hallgatók létszámától. Hogy e tekintetben mit hoz a jövő, azt ma alig lehetne megjósolni. A mondottak után természetes, hogy a régi panaszok a könyvtárak, laboratóriumok stb. hiányos felszerelése miatt továbbra is felhangzanak.

A belső átalakulás még nehezebben megy. Láttuk, milyen ingadozások voltak az utóbbi években a kiegészülés kérdésében s mennyi elégedetlenség gyülemlt fel e mindennél fontosabb probléma körül. Nincs kizárva, hogy a mai politikai helyzetben előbb-utóbb – legalább egy időre – talán érvényre fog jutni az a végletes, az egyetemi autonómiát mindinkább csorbítani kívánó álláspont, mely az érdekelt károkat teljesen ki akarja zárni a jelölésből. Az azonban kétségtelen, hogy evvel sem fog a kérdés nyugvópontra jutni, mert hamarosan rá fognak jönni, hogy az ilyen eljárás homlokegyenest ellenkezik az egyetemi szellemmel.¹³

A tanulmányi autonómia eredményei sem mindenben elégitik ki a reform kritikáit. Az egyik jóindulatú bíráló szerint továbbra is megvan a régi baj, a „mortificante uniformitá“ (P. Vinassa i. m. 33. l.). Az egyes fakultások a rendelkezésükre álló eszközöket általában nem használták ki a belső megújulásra. Nagyjában minden maradt a régiben. A tanulók csak az államvizsgálatot akarják letenni s a tudomány ma is épp oly kevésbé érdekli a nagy többséget, mint azelőtt. „A fakultások olyanok, amilyenek s mivel olyanok, amilyenek mindig voltak, nehezen is fognak megváltozni“ (u. ott). Mások (mint pl: Gino Arias i. m. 114. l.) viszont elismerik, hogy a széleskörű tanulmányi autonómiának már eddig is észlelhetők itt-ott jó eredményei.

¹² *Regolamento Gen.* Art. 36.

¹³ Legu abban (*Cultura Fascista* II. 13. sz. 193 s. köv. lk.) Agostino Gemelli, *Per la libertà accademica* c. cikkében energikusan rámutat, hogy a kiegészülés kérdésében a sokszor egyetemi részről is nyilvánított túlzóan központosító nézetek az egyetemi autonómia lényegének meg nem értéséről tanuskodnak (... mi sembra abbian odimostrato anche quanto poco è penetrato nell' animo dei nostri universitari il concetto fondamentale dell' autonomia universitaria.) Gemelli megjegyzően fejt ki, hogy a szabadsággal való esetleges visszaéléseket nem a szabadság megszüntetésével kell javítani, hanem annak helyes használatát biztosító intézkedésekkel. A szabadság életfeltétele az egyetemek (*La vita universitaria ha bisogno di una sua libertà accademica; coloro che vogliono sopprimere questa libertà accademica, pongono le università nella condizione di essere incapaci di svolgere la loro attività*). Különösen hangsúlyozza Gemelli a fiatal tehetségek nagyobb mérvű érvényesülésének lehetőségét, ami a jelenlegi rendszer mellett többfelől akadályokba ütközik.

Mindezekben a kérdésekben az idő fogja a végső szót kimondani. Amint az olasz mondja: vederemo!

(Szeged)

Huszt József

NEM BUJT ELŐ A NAP

A Nap se süttött és bánatos voltam,
estébe hulló dombok oldalán
mentem, egyedül és elborultan
ballagtam és félve, sután
néztem fel a viaszos égre:
hátha mégis, mint áldásosztó pap
szelíden, finom felhő-karingbe
öltözve előjön még egyszer a Nap
csak legalább egy rövid pillanatra
és szomorún szól: „Ite missa est“
de hiába s már tudtam, hogy gyatra
csonka lesz napom. – A búzakereszt
sem illatozott, a gyep sem intett, galamb sem turburolt s a kútak
sem csikorogtak kedvesen,
friss léptek sem szaporították az utat,
nem, nem, kár is volt mennem,
a Nap sehogy sem akart
előjönni, hiába várta (mint dagályt a part)
ministránsgyerek-magam
szívemnek zengő miscsengettyűjével
és láttam, hogy már magasan
a fák közt ott bújik az éjjel,
éreztem, hogy valamit elvesztettem
– talán nem is volt az enyém –
de fájt és némán, csatavesztetten,
mint egy haldokló utolsó remény
imbolyogtam a lila virágok felett.
Már hideg ágyat vetett
a sötétség, a számon félő borzongás ült
s az ég alja akkor tompán megdördült.

(Ujpest)

Deák Zoltán

ÉN, ADY ENDRE

Ha szerettem, nagyon szerettem. Ha gyűlöltem, nagyon gyűlöltem“. Ezt mondja magáról a huszonhat éves Ady, mikor a zilahi Alma Mater új palotája előtt álmodozva, számadást csinál. elmúlt éveiről s a jövőbe néz. Az ötven esztendő Ady ma bizonyára csodálkozik odafent, hogy természetének ez a végletessége mennyire sajátja lett bírálóinak is. Heves harc folyik ellene, érette s egész kis irodalom támadt hagyatéka körül. A legellentétebb magyar elmék foglalkoznak vele, s vajjon melyik tábornak köszönhet többet, kik terjesztették jobban hírnevét, ellenségek-é vagy rajongók? A régi és új Magyarország minden fegyverét harcba hozta s ebből a harcból vegyes értékű, de rendkívül jellemző dokumentumok kerülnek ki, örökségül egy elkövetkező nemzedéknek, mely pontot tesz majd a nagy vita után. Adyról már eddig több értékes tanulmány jelent meg, nagy költőhöz méltók s néhány Ady-magyarázat legnagyobb klasszikusaink magyarázataival versenyezhet. Ady értékei lassanként kitűnnek, s az az ötven nagy vers, mely a legjobb lírikusok művéből le szokott szűrődni, lassanként Ady selejteséből is leválik, hogy irodalomtörténeti értékévé szépüljön. A komoly, értékelő munkások mellett fürgé harcosok is dolgoznak, olyanok, akiknek a költő csak felszínes olvasmány, kiindulópont, cím,

mely alá – szemükön a pártnézetek szemellenzójével – megírják kis vallomásaikat – önmagukról. Vannak sokan, Ady-harcosok, akik alig ismerik a nagy modernet s többet írtak róla, mint amennyit olvastak tőle. Ime a legkomolyabb elmélyedés és a legnyilvánvalóbb felületesség a szélsőségek nagy poétájával kapcsolatban. Nem Ady nagyságának magyarázata mindez? Nem igaza volt, mikor azt mondta magáról hogy előle nem szabad könnyel kitérni? S hogy az ő élete, tehát költészete millió gyökerű? Egy ország közvéleményét csak jelentékeny ember tudja éveken keresztül ébren tartani. Az Ady-viták ezt a jelentékeny embert igazolják, de nemcsak művészetét, hanem mélyen gyökeredző magyarságát is.

Ady, anélkül, hogy jó jogász volna, legfájóbb nemzeti sebeinkre tapintott rá csodás ösztönösséggel, s költészete úgyszólván szócsöve lett nálunk minden hatalmi kisebbség sérelmének. Ezek a sérelmek az Ady költészetén keresztül a hőmérő pontosságával mutatják a magyar társadalmi bajok láz-fokát. Az Ady-költészet megvitatása nemcsak esztétikai harc, hanem politikai tetemrehívás is. Arról folyik a szó, hogy *melyik párt, melyik tábor szereti jobban a hazáját*, melyiknek van, jobb ízlése stb. Vagyis: *ki igazabb folytatója a hagyománynak*. Nemzetünk sok fajnak, sok vallásnak eredője, világos tehát, hogy egységes nemzeti öntudat; ítélet főben járó kérdésekben nem lehet, kivált egy meghasonlott korban, háborúk és forradalmak rázkódtatásai után. Az esztétika maga díszes palásttá vált ebben a kaotikus veredésben; palásttá, mely alatt faji, felekezeti érdekek dugárúját csempézik, sokszor talán leginkább azok, akik energikusan hivatkoznak az egyedül idvezítő esztétikára. Sorsunk ezért is tragikusabb, fenségesebb, mint minden más, nagyobb faji, felekezeti parcellákra osztott társadalmaké. Ha azoknál baj van, könnyebben, együttesebben számolhatnak vele, nálunk ez a leszámolás. kibékülés nehezebb, kilátástalanabb. De vajjon nem símult-e el multunkban a legádázabb harc is? Egykor protestánsok és katolikusok fogták egymásra, hogy az ország megrontói, ahelyett, hogy összefogtak volna s közösen harcoltak volna. A meghasonlott kor oldott kéréit mindig megköti egy későbbi, higgadtabb kor. Addig, míg ezt elérjük, a vita kartáctüzében eldől a költő ügye, a jelen sara leválik róla, s az, ami még ma sokak szemében jelleme; költészete főtényezőjének látszik, pár évtized múltán már poros könyvek halott anyaga lesz. Balassa Bálintról már kevesen tudják, hogy miféle csinyeket követett el a felvidéki országúton, ellenben minden magyar diák mint költészetünk első nagy alakját ismeri őt.

A zseni maga dönti el sorsát s olyan életet él, melyet alkotásra legalkalmasabbnak gondol. Lehet, hogy polgári értelemben botrányosan vétkezett, de vajjon mint író vétkezett-e? A zseni, ha úgy akarja, gögösen vonul vissza sebzett becsvágyának, emberi hiszékenységének mentsvárába, néhány évtizedre sűrűsíti a neki szánt matuzsálemi életkort, nappallá teszi éjszakáit, megveti a polgári rendet, mert úgy érzi, hogy másként egy sor sem telt volna tőle. Sokan, akik az egészségtanok paragrafusai szerint morzsolgatják életüket, anélkül, hogy egyetlen új gondolatot adnának a világnak, szeretnek ígyen sóhajtozni: Mi lett volna ebből az Adyból, ha egészséges, polgári életet él! Talán szolgabíró Tasnádon.

Valóban Ady, az ember, holmi züllött vendiák benyomását teszi. Senkinek sem ajánlatos, hogy az ő életmódját kövesse. Ez az Ady-ember legfeljebb arra taníthat, hogyan rohanjunk tapasztalatlan lepkeként a földi gyönyörök korai tűzhalálába. Csakhogy ez a sötét kép inkább a róla keringő adatok, mendemondák tömkelegéből alakult ki. Lassanként elterjedt róla, hogy ő századunknak legnagyobb irodalmi korhelye, minden erkölcsi kihágás szálai az ő személyéig vezetnek, ő lett a szőszegés, a hütlenség típusa, irodalmi selyemgyerek s minden mecénás-vagyon felrobbantója. Ez a vásott gyerek, aki az ideges krajcárkodás és fejedelmi bőkezűség tragikomikus játékát űzi mindhalálig, s még tulajdon öccsétől, anyagi ügyeinek hű sáfárjától is megtagad ötforintos kölcsönöket, hogy talán másnap már pezsgős vacsorával traktálja; ez az elesettségekben is szilágysági úrnak marad poéta abba a hírbe kerül, hogy minden meg nem írt drámára ő vette fel az előlegeket, s barátot és ellenséget, mindkét nemen valót, egyformán becsapott. Egy későbbi kor írója rengeteg elmarasztaló pletyka birtokában bizonyára világosan látja majd a konkrét tények aránytalan csekélységét a nagy hűhóhoz képest.

A legtöbb tehetség lassú méreggel emészti el magát s egész életével fizet rá, hogy alkotónak született. Csupán a mérgek különbözők. Némelyik mosolygó halottat formál áldozatából, a másik meg feldúlja, rémítővé teszi arca isteni vonásait. Ady életmérgeből hiányzott az a megtévesztő párfüm, mely nem egy, nálánál semmivel sem jobb s mégis nagyrabecsült kortársának szalonkabátjából árad. Ady, az örök vendiák, a tapasztalatlan gyermeki lélek, maga is dolgozott rossz hírnevén. Vele született őszinteségének túlzásával vall meg olyasmit is, amit sok, ugyanabban a mocsárban lubickoló kortársa szerencsésen eltitkol. Érdeke, hogy sokszor egész kis társaságok, sőt társadalmak bűnei hogyan tudnak az Eulenspiegel-csinyek s a Simplicissimus-adomák módjára egyetlen bűnbak alakjában koncentrálni. Más is volt olyan elesett, olyan beteg, mint ő, csak éppen nem írta meg *Mihályi Rozália csókját*, avagy *A magyar Pimodánt*. Ady kannibáli novellája jó példa arra, hogy mekkora távolság tátonghat valóság és költészet között, ha még annyira reális is az a tragikus mag, melyből egy szembekepcő vallomás groteszk virága sarjadt. *A Magyar Pimodán*, az alkohol e legszomorúbb himnusza, a legelkeseredettebb szofizma, zseniális-délihábos fejtegetése annak a tannak, hogy a rendetlen élet felsőbbrendű értelemben egyedüli vígasza a Duna-tájra vetődött zseninek. Ady még a predesztináció tanával is hajlandó alátámasztani tételét, hogy a veszett fejszének legalább nyelét megtalálja. Csak *A vár-úr szemérem-öve* c. versét kell elolvasnunk, s látjuk, micsoda nyakatekert logikával szerencsélkedik Ady a szerencsétlenségben. Csoda-é, ha teste-lelke ebek harmincadjára került? Hiszen maga is szívesen terjeszti magáról mindenféle zseni-korhelyek, alkohol- és szerelem-áldozatok, mámorfejedelmek fizikai és szellemi revelációit. Természetes, hogy

ezzel a tragikomikus pózzal kiszolgáltatta s rosszabbnak tüntette fel magát, mint amilyen valójában volt. Csoda-é, ha nem mindig jól megválogatott barátai, bámulói megemlékezéseiben már torzképpé válik ez a kép? Adynak van néhány igaz barátja, akik maguk is számottevő egyéniségek. Nem mindennapos barátok, el-elkerülik Adyt, mert a költőfejedelem nem könnyű társaság, rendkívüliségének tudata bántón tüntet minden szavában, gesztusában. Ez a néhány jó barát ismeri őt s azóta is hallgat esendőségeiről, a géniusz kedvéért. De Adynak, aki szeretetre vágyott s folyvást menekül az emberek elől, jól esett az irodalmi viaszfigurák társasága is, akik tanítványai lettek kocsmában és irodalomban. Mi mindent beszélhetett előttük Ady, hiúságból, unalomból, hogy megoldatlan titoknak, beszéd és vita tárgyának, a maga távollétében örök témának játssza ki magát és végül unottan rázza le őket magáról. De hát hogyan meneküljön tőlük, intellektuell férfiaktól és nőktől, akik szavát lesték s odadobott megjegyzésein rágódtak? Egy hajótörés alkalmával a kapitány emberevők közé került. Tüstént kikötötték s nekiláttak a kivégzéséhez. A kapitánynak eszébe jutott, hogy a vadak nem bántják az örülteket. Nosza, elkezdett furcsábbnál-furcsább grimaszokat vágni, a haját tépte, ugrált és rohögött. A vadak azt hitték, hogy megbolondult, tüstént eloldták köteleiket s körüláncolták, mint valami szentet. Erre a történetre gondolunk, valahányszor egy-egy éveken át kitarató Ady-kullancs hirtelen túrkálni kezd a „mester“ polgári becsületében, kinek egykor évekig tömjénező csatlósa volt. S talán ezektől származnak azok a vadromantikus mesék is, melyek Adyt görbetükörben mutogatják. Ady csakugyan mélységesen vétett ellenük. Nagyobb lett náluk, akik azt hitték, hogy a zseni kaftánjának érintésétől már maguk is zsenikké lobbantak s bevonulnak a halhatatlanságba. Ennél nagyobb bűn nem is lehet a nagy költők lánzsahordozói szemében.

Ady nagy költő volt s szerencsétlen gyermek. Egyetlent szeretett igazán: költészetét. Ezért mindent feláldozott, ha helyzete kényszerítette. Vére a túlságos szeretet vagy gyűlölet hevében lobog, s hogy kit szeret, kit gyűlöl s meddig, talán maga sem tudta volna megmondani. Gyűlölő Tiszát, de szereti Kozma Andort, noha Kozma szenvedélyes Tisza-barát. S szereti Gyulai Pált, a hagyomány félelmetes őrét. Mert Kozma sokra tartja a tehetségét s Gyulai Pál egyszer megdicséri *A halál rokonát*. Ilyen a költő, Ady százszorososan ilyen. Szíve hűtlen az eszéhez, esze a szívéhez. Ady örökké haragszik, mert nem méltányolják eléggé, örökké új hódolókat keres, szikkadt talajként issza a dicséret langy esőjét s haragban, szeretetben hűtlenkedik. Élete örök elvagyakozás egy jobbnak képzelte környezetbe s tulajdon költői érdeke válságos pillanataiban nem tudott különbséget tenni legbensőbb, legtehetségesebb barátai s a kis Ady-majmolók között. Ady elvagyódik azoktól, akik jóltevői, új, kétes frigyekért régi frigyeket szakít szét: egész élete ennek a lázas vágnak tragikomikus csődje. Ady meg akarja hódítani az egész magyar közönséget, hasztalanul. Ady független úr akar lenni, de hasztalanul. Örökké egy helyben maradt, szegényen, anyagi gondok közt, arcán a kitaratottság szegénybélyegével.

(Folyt. köv.)

(Budapest)

Vajthó László

K. Leino: A SZELLŐCSÓKRA ...

A szellőcsókra szűzként
A nyárfalomb megrezzen.
Az érzelem fuvalmán
Rezdül a húr szívémben.

Tűzsillagok rajától
Ragyog az őszi mennyég.
Pehelyrajokban álmok
Szövik be lelkem mennyét.

Fakérget forgatagban
Öörkre elnyel örvény
Világnak árja forgat,
S rám sújt a síri törvény.

(Pécs)

Finnből fordította: Somkuti

ÚJ MIATYÁNK

Védd meg Uram az élők igazát,
Többen vannak, s hazudnak a halottak,
Pusztul a szó, növekedik a csend,
Mi megfogytunk és ők megsokasodtak.

Nem hallgatunk – hallgasson a halál,
Nem békülünk – béküljön, aki hallgat,
Védd meg Uram az élők igazát:
Örök erőt, ne örök nyugodalmat.

A föld az eljövendőké legyen,
Néped fáklója nap, törvénye élet,
Szakíts termő sebet a földeken,
Élő forrást a szomjazók hitének,

Legyen örök a Te akaratod,
Világteremtő, éltető hatalmad,
Te tüzted az egekre a napot,
Te adtál az életnek birodalmat.

Védd meg Uram az élők igazát,
Napfényt, erőt, szerelmet, boldogságot,
Tartsd meg nekünk Uram az életet,
Mert egy az élet s az a Te országod.

(Budapest)

Monostori Hugó

WILLIAM BLAKE*

Mindenki számára megközelíthető a *Songs of Experience* és a *Marriage of Heaven and Hell*, melyet André Gide franciára fordított. A *Songs of Experience*, (A Tapasztalás Dalai) kisebb verseket tartalmaz és amint címe is mutatja, a *Songs of Innocence* folytatása, sokszor a verscímek is megegyeznek: mintegy ugyanazokat a dolgokat mutatja be, csak más megvilágításban, a Tapasztalás, a Büntudat megvilágításában. Amit a gyermekek ártatlan játékként úztek, most sötét, titkos bűnné válik: a Szerelem. A *Marriage of Heaven and Hell* (Ég és pokol házassága), ez a Swedenborg ellen írt prózai mű, Blake legérthetőbb megnyilatkozása, „emlékezetes víziók“ formájában szögezi itt le a később érintendő blakei szatanizmus tételeit. Sok kisebb költeménye, talán a legszebbek, kéziratban maradtak: a Rossetti-féle és a Pickering MS-ben, mígnem a késői: lelkesedés felfedezte őket.

5.

Költői és rézmetszői munkája közt Blake élete nyugodtan folyt, jóságos mecénások mindig akadtak. Ilyen volt Hayley, a költő-földesúr, akinek birtokán, Felphamben, három évet töltött a Blake-házaspár. Itt történt, hogy Blake egy este hazatérve egy katonát talált kertjében, akit erőszakkal kidobott onnét; mire a katona bevádolta, hogy Blake Napoleont éltette (ez nincs is kizárva). Blake törvényszék elé került, de Hayley közbenjárására felmentették. A katonát megörökítette, mint fontos gonosz szellemet, egyik profétikus írásában. Hayleyt később nagyon megútalta, – mert semmit sem oly nehéz elviselni, mint egy jótéteményt; nem kisebb dologgal vádolta, mint hogy el akarta csábítani a feleségét és hogy orgyilkost fogadott ellene.

El is költözött Felphamból, vissza Londonba, hol egy Varley nevű spiritiszta vette pártfogásába, abban a reményben, hogy a nagy vizionárius megidézi majd neki a holtak szellemét. Blake csakugyan szolgálatkésznék bizonyult: kívánatra lerajzolta a halott angol uralkodókat, amint megjelentek előtte, asztala mellé ültek és tolakodtak, hogy melyiküket rajzolja először. Lerajzolta az Embert, Aki A Piramisokat Építette és a Bolha Szellemét is, még pedig két példányban: egyszer csukott szájjal és egyszer, miután rajzolás közben kinyitotta a

* 2-ik közlemény. V. ö. Széphalom 1928:101. lapszám.

száját és kilátszottak hosszú hegyes fogai. De mindezeket a szellemeket csak Blake látta egymaga, s Varley nem volt megelégedve a dologgal ...¹³

Blake legrosszabb évei következnek most, 1810–1817. Az életrajzírok semmiféle jövedelmi forrást, semmi mécenást nem tudnak kimutatni. Ez a hallgatás megerősíteni látszik Keynes feltevését, mely a *Revue Britannique* egy cikkén alapul: hogy Blake ezt az időt az örültek házában töltötte.¹⁴ Ezalatt az idő alatt már nem írt, utolsó prófétikus művét, *Milton-t*, 1810-ben fejezte be. Ekkor már ráeszmélt arra, hogy nem szükséges leírni semmit – valami sajátos belső közlési módot talált ki, melynek segítségével műveit, amint megszülettek, közvetlenül átadta hűséges olvasóinak, az angyaloknak. Saját bevallása szerint írt „hat vagy hét eposzt, oly hosszút, mint Homéroszéi és hűsz tragédiát, oly hosszút, mint *Macbeth*“,¹⁵ melyek a menyországban nagy sikert arattak és az angyalok állandó olvasmányát képezik. „Sokkal híresebb vagyok a menyországban műveimért, mondja, mint amennyire csak fel is tudom fogni. Agyamban dolgozószobák és termek vannak tele régi képekkel és könyvekkel, melyeket az öröklétben írtam és festettem, halandó életem előtt, és ezeket a műveket arkangyalok élvezik és tanulmányozzák. Miért aggódjam tehát a halandó pénz és hír miatt?“

Vagy amint egy versében gyönyörűen mondja:

„For above Time’s troubled fountains,
On the great Atlantic mountains,
in my golden house on high,
There they hide eternally“.¹⁶

Utolsó tíz esztendejét békésen töltötte el Londonban, a pihenő próféta áttitűdjében, körülvéve fiatal tanítványokkal és érdeklődőkkel. Kortársai örültek tartották; főképp *Leigh Hunt* hangoztatta ezt, aki megírta, hogy egy ízben, mikor együtt sétáltak, Blake hirtelen lekapta a kalapját; „kinek köszön?“ – kérdezte *Leigh Hunt*; „semmi“ – felelte Blake – „csak Szent Pál apostol repült épen erre“. De a halála olyan volt, mint egy szenté, mint egy szent művészé; halálos ágyán még lerajzolta feleségét és magaszerzette himnuszokat énekelve szenderedett el. Halála után *Tatham*, aki az *Irvingita* szigorú szektába tartozott és mint ilyen, angyalnak nevezte magát, állítólag elégette Blake hátrahagyott kézíratait, mert az ördög sugalmazta azokat. (*Sampson* az elégetést kétségbevonja, *Yeats* igaznak tartja.)

6.

Blakeről írván, mi sem zárkozhatunk el a Blake-kutatás legfőbb kérdése elől: miben állt tulajdonképpen Blake prófécijája? A kor nagy fordulóján, amikor évszázadok klasszikus tradíciói összeomlottak, hogy helyet adjanak az újnak, vagyis a nagyon réginek, – mi volt az a tan vagy az a szemlélet inkább, mely sajátos és individuális mivoltában mégis a kor összes áramlatát páratlanul pregnáns módon foglalta össze? (*Van Tieghem* összefoglaló művében a preromantikáról egy név sem szerepel annyit, mint Blake-é.)

A kérdésre valamennyi Blake-kutató másképen felel, mert mindegyik a maga mondanivalóját olvassa ki Blake mélyértelmű jóslataiból. Ez nem is csodálatos, mert az új szemlélet Blakeben még konkrét egységet alkotott és víziójában magába foglalta mindazt az új tendenciát, mely később differenciálódott és absztrahálódott és lett belőle az, amit úgy hívunk: XIX. század. Blake *oeuvrejében*, épúgy mint *Goetheében*, ez az egész komplexum benne van. Ezért igaza van *Swinnburne* nek, aki a pantheistát látja benne, igaza van *D. G. Rosettinek*, aki vallásos keresztény művésznek nézi, a *düreri fajtából*, igaza van *Ellisnek* és *Yeatsnek*, akik próféciaiból művészetelméleti igazságokat olvasnak ki, az inspirált művészet igazát, igaza van *Bergernek*, aki *Bergson*, és igaza van *Symonsnek*, aki *Nietzsche* előfutárját keresi benne; és igaza van *Helene Richternek* is, amikor a romantikus *öntudathasadás* alapján próbálja megérteni. Mindez benne van Blakeben és ő mindenkinek az előfutárja, *Wordsworthtól Whitmanig* és *Schellingtől Freudig*.

Ennek a végtelenül komplikált tartalomnak eleven középpontját mégis minden kétségen kívül a misztikus élmény adja. Blake beleesik abba a misztikus hullámba, mely a XVIII. századon, racionalizmus és felvilágosodás építményei alatt, végighúzódik, melynek két ellentétes pólusa *Swedenborg*, a tiszta látnok és *Cagliostro*, a bűvész, és amelyet Angliában *Wesley* és a *methodista egyház* képviselnek.¹⁷ *Swedenborg* a teázó asztal mellett volt Blake első szellemi élménye, ehhez hozzájárult később a romantikus misztika nagy erőforrása, *Jakob Böhme*, kinek művéről írja *Novalis*:

In diesem Buche bricht der Morgen
In deine düstre Zeit herein,¹⁸

¹³ *A Treatise on Zodiacal Physiognomy*, by John Varley, London, 1828. Kivonatolag közli *Symons* (I. bibl.)

¹⁴ *Keynes* (I. bibl.) p. 309. *Revue Britannique*, Paris 1833, július.

¹⁵ *Crab Robinson* i. m., *Gilchrist* p. 392.

¹⁶ Mert magasan az Idő zavaros forrásai fölött, | a nagy atlanti hegyeken, | arany házamban odafenn, | rejteznék örökösen.

¹⁷ Blake és *Wesley* kapcsolatát l. *Symons*, p. 17.

¹⁸ *An Tieck*.

alluzióval az „Aurora“ címre.

De ezek a szellemi ősök mit sem jelentenének, ha Blake nem ismerte volna kora ifjúságától fogva magát a misztikus élményt, az Unio Mystica-t, az Istennel és a mindennel való egység tudatát, melyet Swinburne pantheizmusnak néz. Ez az egység a legfőbb Hatalmakkal, ez a hatalomtudat fessz meg Blake különös páthosát.

És ő megcsókolt engem és éppé mosott,
És én egy ember lettem vele, fölkelvén erőmben,
Késő volt már visszavonulnom, Los belépett lelkembe,
Egészen birtokába vettek engem erőszakai! Felkeltem dühvel és erővel.¹⁹

A misztikus, titokzatos egyesülésében, átéli minden dolog lényegét és az igazi világ ezentúl nem rajta kívül van, hanem belül, a többi mind csak látszat. Blake is hirdeti ezt az örök misztikus tanítást.

Amint tulajdon kebledben hordod Menyországodat
És Földedet és mindent, valamit csak látsz, ámbátor Kívülnek látszik, de Belül
Van képzeletedben, melynek e Halandóság Világa csak az árnya²⁰

Theológiája misztikus theológia: Isten is rajtunk belül van. Ezért gondolja Berger, Blake alapos francia ismerője: azt lehetne majdnem mondani, hogy nincsen Istene,²¹ Pedig Blake hisz Istenben, csak óva int:

Ne keresd mennyei atyádat az egeken túl,
Ott csak a Chaosz lakik és az ősi Éjszaka.²²

és másutt:

Te is az Öröklétben laksz,
Te ember vagy, – Isten se több.²³

A misztikus közöttünk él és mégis egy másik világban, – mert e világ dolgai, melyeket mi végérvényeseknek hiszünk, az ő számára csak szimbolumok, a Jelenségek egész világa csak példázat valami másról, a Másról, az Igaziról. Így kezdődik el Blake miszticizmusában a romantikus-szimbolista világlátás: Még a nagyon reális földrajzi fogalmak is csak szimbolumok Blakenél, akár Hölderlinnél Európa az absztrakt értelem, Amerika a szabadság szimboluma.

Ez a „kettős látás“. Az egész világ, mellyel a megszállott lelke oly végtelenül egy, titokzatos korrespondenciában áll vele: dolgok, melyek mások számára jelentéktelenek, az ő számára mélyértelmű intéseké válnak, megéri a tárgyak szavát, mert átlát rajtuk, a Látszaton túl az Igazságig. „Aki nem ismeri az Igazságot látás útján, nem érdemli meg, hogy felismerje azt“ – mondja a festő-misztikus, aki a látásba koncentrált lelkét.²⁴ Buttshöz írt verses levelében leírja, mi minden történik vele egy sétáján: halott apja jön utána a szélben, halott öccse mögötte és János bátyja, „a gonosz“, egy felhőben rejtezkedik. Végre is vitába ’bocsátkozik egy kóróval, mely maradásra inti:

What to others a trifle appears,
Fills me full of smiles or tears,
For double the vision my eyes do see,
And a double vision is always with me.
With my inward eye, ’tis an old man grey,
With my outward, a thistle across my way.²⁵

És aki a kórót kórónak nézné, elveszett ember a festő és a misztikus szempontjából.

A festő-misztikus kettős látása minden dolgot megelevenít és Isten jelenlétével tölt el, hasonlíthatatlanul több realitással, mint a filozófiai pantheizmus a német romantikában, vagy mint az angol költők szinte obligát természetrajongó pantheizmusa a Wordsworth–Shelley–Swinburne vonalon. Amazok, minden rajongásuk

¹⁹ Milton, Ed. Sampson p. 20.

²⁰ Jerusalem, ed. Sampson p. 71.

²¹ Berger (l. bibl.) p. 108.

²² Vala, ed. Sampson, p. 202.

²³ The Everlasting Gospel, ed. Yeats p. 107.

²⁴ Marginal Notes to Reynold's Discourses, Ed. Yeats p. 254.

²⁵ Ami másnak semmiségnek tűnik, | engem könnyel vagy mosollyal tölt el, | mert kettős látást lát a szemem, | és kettős látás van mindég velem | belső szememnek ősz öreg ember | külső szememnek kóró az utamon. Ed. Yeats, p. 175.

ellenére, valahogy mindig kívül állnak a Nagy Egységen és kapcsolatuk vele a Vágy kapcsolata, – és a Vágy mindig azt irányozza, ami rajtunk kívül áll. Blake pedig, vágy és páthosz nélkül, pusztán látása útján, résztvesz minden dologban és relációja a Mindenséghez nem a vágy, hanem az emberi részvét az emberi Mindenséggel.

Annak a misztikus érzésnek kifejezésére, hogy minden fájdalom a dolgok mélyén valamiképp együvé tartozik és egy Titokzatos. Egység fájdalma voltaképp, Dosztojevszkij előtt Blake találta meg a legszebb szavakat. Ezt variálják hosszú és páratlanul frappáns felsorolásban Blake „közmondásai“, ebben cseng ki a nehéz. értelmű *The Grey Monk* ballada:

For the tear is an intellectual thing,
And a sigh is the sword of an Angel King,
And the bitter groan of a martyr's woe
Is an arrow from the Almighty's bow.²⁶

A kettős látás választja el talán leginkább Blakét a többi misztikustól és ez jelöli ki külön helyét az irodalom és a misztika történetében. Shelley és Swinburne csak költők voltak és nem misztikus átélők, Swedenborg csak misztikus volt és nem költő, – de ha voltak is misztikus költők a misztikus századokban, nem volt, aki egyszemélyben festő is lett volna. Más költő is megpróbálta szavakba foglalni a misztikus élmény érzésanyagát, de senki, mint Blake, nem tudta ábrázolni a misztikus átélés tartalmi mozzanatait, a víziókat és főképp a látható világot, mint látnoki víziót, amint a misztikus fantáziájában átlényegül. „Mások (misztikusok) a teológiából és az alchimiából merítették hasonlataikat, ő pedig a tavasz virágaiból és a nyár faleveleiből.”²⁷

7.

Misztikus látásának különös színei sehohsem csillognak oly erős, földalatti tűztől átfűtve, mint ahol ethikai meggyőződéseit hirdeti, melyek bizonyos fokig szintén magukbanállók, szélsőségesen voltakban, a misztika történetében.

Minden misztika lázadás. A misztikus, csupán belső, titkos élményeire „introvertálva“, megveti a külső dolgokat valamennyit, mindent, amit a közönséges ember fontosnak, nagynak; sőt szentnek tart. Szent Bernát lángoló páthoszával, Kempis Tamás apodiktikus csöndességével elítéli az emberi megismerés hívságait, Meister Eckhart és a német misztika, melyből Luther „sola fides iustificat“-ja kisarjadt, fölöslegesnek nyilvánítja az emberi tetteket, a jótetteket, „a közjő a hitvány, a képmutató és hízog védekezése“ – mondja Blake.²⁸ A Tetteket a törvények szabályozzák, – minden misztikus felülállónak érzi magát a törvényeken. A Törvények a ki-nem-választottakra, a megváltatlanokra vonatkoznak csupán és téved, aki a törvények megtartása által akar üdvözülni; csak az üdvözül, aki a megváltás átélése által átlép a Törvényeken. Ezt tanítja minden misztika.

Itt találkozik Blake miszticizmusa a születő XIX. századdal, itt ömlik bele, hasonlatosan a német romantikához, az új század legnagyobb gondolatfolyójába: ami a Szabadság. Misztika és racionalizmus hullámai egyképen ezt a folyót táplálják; évezredes béklyók, örökig tartók talán, ekkor kezdenek sebet vágni az emberi lelken és Blake egyike a legfájdalmasabb felkiáltóknak.

Blake ethikai alapattitűdje a Lázadóé. Sátánoskodó keserűségének sötét fantáziáiban már *Beaudelaire*-t és iskoláját sejteti, a századeleji optimista lázadókon messze túl. Múskor meg, mikor korának általános leláncoltságát rajzolja, a legmodernebbekkel, a kollektív keserűség költőivel rokon a megtévesztésig:

Minden ház barlang, minden ember megkötözve: az árnyék
telve kísértetekkel és az ablakokat vas átkok szövik be,
Az ajtók fölött: „Ne tedd“ és a kéményekre „Félelem“ írva,
Nyakuk körül vasláncokkal – a falhoz kötve –
A polgárok: ólom-béklyókban a külvárosok lakói
Járnak nehézkesen: lágyak és hajlottak a falusiak csontjai.²⁹

Az amerikai szabadságharc és a francia forradalom kora ez, az emberi jogok, a politikai szabadság kora. Blake jakobinus-sapkában sétál London utcáin, hőskölteményt ír Amerikáról és a francia forradalomról és az emberi jogokat az állatokra is ki akarja terjeszteni.

De a népszabadság eszméje nem sokáig tudta foglalkoztatni a misztikust; hiszen a politikai elnyomatás olyan semmiség ahhoz a másik, nagyobb elnyomatáshoz képest, amit minden ember érez a lelkében: ez a leláncoltság a Bűntudat. Önmagunkban hordunk egy ellenséget, aki ráírja lelkünk ajtajára: „Ne tedd“, ne tedd azokat a dolgokat, amiket legjobban megkívánsz. Ezt az ellenséget lelkiismeretnek is szokták nevezni; Blake

²⁶ Mert a könny értelmes dolog | és a sóhaj egy angyal-király kardja | és egy martir jajának keserű nyögése | a Mindenható ijjából kilőtt nyíl.

²⁷ *The Works of W. B.*, The Muses Library, Introductory by W. B. Yeats, p. 27.

²⁸ *Jerusalem*, ed. Sampson p. 399.

²⁹ *Europe*, ed. Sampson p. 309.

Spectre-nek, kísértetnek hívja és egész mitológiai rendszere az ember és a világ két ellentétes részének, a Kísértetnek és az Emanációnak (a Szervedély, az élan vital, a fantázia, az emocionális rész általában vagy valami ilyesmi) harcán épül fel.

Each Man is in his Spectre's power
Until the arrival of the hour,
When his Humanity awake
And cost his Spectre into the Lake.³⁰

Hogyan keletkezett a Spectre, az eleven élettől levált absztrakt ember és vele hogyan keletkezett a bűn és a bűntudat, az önszemlélő ember, a kísértetember szörnyű átka? Lehetséges-e, hogy ugyanaz az Alkotó, aki a világot jónak és szépnek teremtette, mert hisz ő a Jóság, – teremtette volna a bűnt is? Aki a bárányt, ugyanaz alkotta volna a tigrist is?³¹ Vagy pedig ki?

Ezen töpreng Blake a prófétikus könyvek kuszaértelmű sorain keresztül és hogy feleletet adjon, megkonstruálja hatalmas mitológiai rendszerét. És ez a mitológiai rendszer (az utolsó talán az európai szellem történetében) sajátosan hasonlít azokéhoz, akik először vetették föl a bűn keletkezésének kérdését: a gnosztikusokéhoz. Nagy kérdés, ismerte-e Blake a gnosztikusoknak, Bardesanes-nek és a marcionitáknak az erre vonatkozó tanait. Máshonnan nem ismerhette, mint Mosheim régi *Allgemeine Ketzergeschichte*-jéből, Berger azt gondolja, hogy nem olvasta ezt a könyvet, Helene Richter felteszi, hogy olvasta, de nem bizonyítja. Bizonyos halvány gnosztikus tradíció áthúzódik az európai századokon: felüti a fejét az albigenseknél, majd talán a reformáció egyes eldugottabb szektájában, – Blakehez ki tudja milyen furcsa, földalatti úton került, ha ugyan nem magától jött rá ugyanazokra a következtetésekre, mint tizenhét évszázaddal előtte a gnosztikusok. .

A marcioniták tanítása szerint az Ó-Testamentum Jehovája, ki a világot teremtette és a törvények kőtabláit adta, nem azonos a végtelen jóságú Istennel, ki Krisztust küldte Megváltóul a földre, hanem egy gonosz, lázadó szellem, egy démiurgosz, kézműves, ki az ősi egységből kitesztítva az ürbe, végtelen unalmában alkotta a világot, a törvényt és az embert. Az igaz Isten rajta és a törvényen messze túl van. Aki a gnózisra, az igaz Isten megismerésére jutott; nincs többé alávetve Jehova törvényeinek.

Blake kozmogóniája egészen hasonló. A világot Urizen teremtette, amikor Emanációja elhagyta és csak Kísértetrésze maradt meg. Láncot kovácsolt az Órákból és Percekből és bekötözte a világot az Idő láncába és megalkotta a törvényeket. Urizen harcban áll Los-szal, a fényes, szabadságos szellemmel, a prófétikus könyvek megmérhetetlen bonyodalmain keresztül, míg nem az idők végezetével a szabadság győzedelmeskedni fog, a sírok megnyílnak

And milk and blood and glanduous wine
In rivers rush, and shout and dance,
In mountain, dale and plain.³²

A hegeli történelemritmust látjuk már itt kirajzolódni, a Bűnbeesés előtti, alatti és utáni világ triászában, a romantika kedvenc gondolatát.

Tehát Urizen, a gonosz Isten alkotta a törvényeket; bűn pedig csak azért van, mert törvények vannak. De a misztikus, aki felismerte Urizen álságait, aki tudja, hogy „Mózes a Sinai hegyén sötét csalás képeit látta“,³³ túljutott Jón és Rosszon:

Nem törődöm vele, Jó-e egy ember vagy Rossz,, amivel törődöm:
Vajjon Bölcs ember-e vagy Bolond. Menj, vesd le a Szentséget
És öltözz Értelembe.³⁴

(Értelem alatt, természetesen, nem a ráció, hanem a misztikus megismerés értendő.)

Minden, ami bűnnek látszik, csak egy lélekállapot, (state), amin a lélek keresztül megy, de ami nem változtat lényegén. „Minden ringyó valaha szűz volt, minden bűnös egy kedves kisgyermek“³⁵ és későbbi változásai csak átfutó állapotok.

Eddig a tanításig sok más misztikus is eljutott, de ami most következik, Blake *szatanizrnusa*, az sajátosan az övé és bizonyos lelke különös konstrukciójával függ össze valamiképp.

(Folyt. köv.)

³⁰ Minden ember kísértete hatalmában van | míg nem eljön az óra | mikor felébred embervolta | s a kísértet a tóba dobja. *Jerusalem*, ed. Sampson p. 394.

³¹ V. ö. Blake legszebb versét: *The Tiger*.

³² *Song of Los*, ed. Sampson p. 334. És tej és vér és bor | patakokban ömölnek és tánc és kiáltás | hegyen, völgyön és sikon.

³³ *Milton*, ed. Sampson p. 254.

³⁴ *Jerusalem*, ed. Samp. p. 339.

³⁵ U. o. p. 401.